

UDK 27–29:091.14(497.16(kotor))
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 7. 5. 2010.
Prihvaćeno za objavljivanje: 15. 10. 2010.

OGLEDALO PRAVEDNOG TRGOVCA: ISPOVIJED I TRAKTAT O KREPOSTIMA IZ KODEKSA BUĆA¹

Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, Split

U radu se analiziraju dva teksta koji se nalaze u kodeksu kotorskog porijekla datiranom u 1466. godinu, što se pod nazivom Cod. marc. It. XI, 196(=7577), Scritture varie di argomento religioso, Nr. 7577 čuva u Biblioteci Marciani u Veneciji.

KLJUČNE RIJEČI: kodeks Buća, Bućo Mihovilov Bucchia, Lovro Dobričević, ispovijed sedam smrtnih grijeha, summa confessionis, alegorije kreposti i mana, summa de virtutibus et viciis.

*Kad nas dakle napastuje na grihe tilo, svit i djavao, udilj misliti valja od pakla
(fra Lovro Šitović, Pisna od pakla /1727/).*

Premda je povijesna građa o Kotoru obilna i premda Kotor kao malo koji grad ima sjajne povjesničare, počevši od Giuseppea Gelcicha, Pavla Butorca, Iva Stjepčevića i Riste Kojanića preko Miloša Miloševića do Lenke Blehove Čelebić, čini se kao da unatoč novim historiografskim orijentacijama i obnovljenom zanimanju za povijest, njegova povijest kulture, kao i ona mentaliteta i senzibiliteta, krije još uvijek mnoge nedovoljno istražene teme. Da je tome tako postalo mi je jasno kada sam se nedavno uputila u istraživanje kotorskih minijatura XV. stoljeća.²

U Biblioteci Marciani u Veneciji čuva se kodeks pod nazivom Cod. marc. It. XI, 196(=7577), *Scritture varie di argomento religioso*, Nr. 7577, vrlo zanimljiv za istraživače jezika, teologije, povijesti i likovne umjetnosti. Datiran je u 1466. godinu prema jednom

¹ Zahvaljujem mr. Branku Joziću i dr. Hrvoji Relji na pomoći u pripremi članka. Posebno zahvaljujem Suzy Marcon iz Biblioteke Marciana u Veneciji na pomoći oko nabave mikrofilma i fotografija minijatura iz rukopisa, kao i dozvoli za njihovo objavljivanje. Kodeks se vodi pod nazivom Cod. marc. It. XI, 196(=7577), *Scritture varie di argomento religioso*, Nr. 7577 u Biblioteci Marciana, a u članku se predlaže upotreba naziva kodeks Buća kao skraćenog naziva za kodeks. Velika hvala dr. Nelli Lonza na savjetima i pomoći oko kolacioniranja izvornika i prijevoda teksta Ispovijesti.

² Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, »Prilog poznavanju kotorskih minijatura XV. stoljeća«, *Zbornik međunarodnog skupa Hrvatsko-crnogorski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, Kotor 4.–6. X. 2007., Zagreb, 2009., 685–713 i 723–731.

zapisu u samom kodeksu, sudeći prema kojem bismo mogli zaključiti da ga je naručio kotorski plemić Bućo Mihovilov Buća (*Buchio fiollo de ser Michiel de Bucchia*).³ Čuva se od kraja XIX. stoljeća u Biblioteci Marciana. Na današnjoj prvoj stranici nalazi se barokni grb kotorske plemićke obitelji Bisanti, koji je dodan kad je rukopis prešao u vlasništvo te obitelji. Prije prelaska u fond Marciane pripadao je Urbanu Raffaelliju, skupljaču bokeljskih povijesnih dokumenata i rukopisa, za kojeg se drži da je odnio kodeks iz Boke i prodao ga Marciani 1887. godine.

Riječ je doista o jedinstvenome umjetničkom spomeniku. Sadrži 134 stranice, a dimenzije su mu 15 x 10 cm. Ukrašen je s 38 minijatura, od kojih je tek manji dio dosad objavljen u boji.⁴ Minijature koje krase rukopis, s prikazom alegorija kreposti i mana, scene iz *Čistilišta sv. Patrika* i događaja iz *Života sv. Tripuna* pripisuju se kotorsko-dubrovačkom slikaru Lovri Dobričeviću i njegovu krugu. Kapitalna je studija Suzy Marcon o kodeksu u kojem venecijanska istraživačica pokušava rekonstruirati podrijetlo i sudbinu rukopisa, a naglasak je stavila na ikonografsku analizu većeg broja minijatura u kodeksu.⁵ Glede autora ilustracija, S. Marcon misli da su bliske kotorsko-dubrovačkom slikaru Lovri Dobričeviću, a pripisuje ih njegovoj radionici, uočavajući na njima jak utjecaj Jacopa Bellinija.⁶ Marcon prepoznaje kao jezik rukopisa *veneto*, koji je bio u uporabi u Dalmaciji⁷ u XV. stoljeću.

Na dvije stranice u izvornom rukopisu iz XV. stoljeća bio je prikazan grb obitelji Buća (Bucchia) koji je zbog nepoznatih razloga (ne znamo kada) uništen i danas je jedva čitljiv. Na f. 62r nacrtan je inicijal »O« u koji je upisan štit s grbom, koji je također uništen i stoga danas nečitak. Na f. 75r preko cijele stranice nacrtan je medaljon u obliku

³ Na listu f. 76v spominje se da je pisanje kodeksa dovršeno 8. III. 1466. Zahvaljujući ultraljubičastom snimku venecijanska istraživačica S. Marcon iz Biblioteke Marciana prepoznala je u izbrisanim dijelima teksta ime naručitelja. Suzy MARCON, »Un manoscritto cattarino del 1466 e l'eredità belliniana lungo le sponde dell'Adriatico«, *Rivista di storia della miniatura*, 4, 1999., 125. O kodeksu su pisali: Giuseppe GELCICH, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara, 1880., 35; Jovanka MAKSIMOVIĆ, »Rukopis s minijaturama života sv. Tripuna u Marcijani i njegova kotorska kopija«, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, sv. IV/1., Beograd, 1957., 135–144; Vojislav J. ĐURIĆ, »Slikarstvo u Crnoj Gori u doba oblasnih gospodara«, *Historija Crne Gore*, Knj. II, Od kraja XII do kraja XV vijeka, tom II, Titograd, 1970., 523; Rajko VUJIČIĆ, »Lovro Dobričević kao minijaturista i ilustrator«, *Glasnik Odeljenja CANU*, sv. 24, Cetinje, 2006., 173–185; ISTI, »Umjetničke prilike u Kotoru sredinom XV vijeka«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 1997., 41.–42; ISTI, *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*, Titograd, 2007., 279.–280. Godine 2007. Rajko Vujičić je prvi put u crnogorskoj znanosti publicirao u boji korpus od šest minijatura iz venecijanskog kodeksa koje se odnose na život sv. Tripuna.

⁴ U osnovi je tipologija likova na minijaturama iz 1466. bliska tipologiji Lovre Dobričevića. Minijature nastaju u vrijeme kada je Lovro dovršio poliptih na Dančama i kada je u gradu pod Srđem vodio slikarsku radionicu s nekoliko suradnika-pomagača. Slikari iz njegove radionice, Pavao i Đurađ Bazilj (Basilj) i Božidar Vlatković tada samostalno rade za Dubrovnik i Kotor. Budući da nije dovoljno poznato njihovo slikarstvo (za koje pretpostavljamo da je bilo pod Dobričevićevim utjecajem), danas je o autorstvu minijatura teško donositi konačan sud. I. PRIJATELJ PAVIČIĆ, »Prilog poznavanju kotorskih minijatura XV. stoljeća«, *Zbornik međunarodnog skupa Hrvatsko-crnogorski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*.

⁵ MARCON, 1999., 124–125.

⁶ MARCON, 1999., 128–129. Raspravu o autorstvu L. Dobričevića ili njegova kruga ili radionice otvorila je J. MAKSIMOVIĆ, »Rukopis s minijaturama života sv. Tripuna u Marcijani i njegova kotorska kopija«, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, sv. IV/1., Beograd, 1957., 135–144. Temom se bavio V. J. ĐURIĆ u »Slikarstvo u Crnoj Gori u doba oblasnih gospodara«, *Historija Crne Gore*, knj. II, Titograd, 1970., 523. O Dobričeviću kao autoru minijatura vidi prethodno spomenute radove R. VUJIČIĆA, 2006., 173–185; ISTI, 1997., 41–42; ISTI, 2007., 279–280.

⁷ MARCON, 1999., 125.

kvadriloba, na kojem je nacrtan štit s dijelom sačuvanim grbom kotorske obitelji Buća (Bucchia). Grb se sastoji od plavog štita presječenog zlatnom trakom po sredini, koja je u trenutku kada je knjiga promijenila vlasnika – izbrisana. Iznad grba savinuta je traka s distihom: »*Quisquis scire voles titulis insignia claris haec.*«⁸ Ispod je također traka s natpisom (djelomično sačuvanim): »*Hec <(...)bucch>hie gentis arma miranda vides.*«⁹ Kao i Jovanka Maksimović, Marcon drži da je tekst legende o sv. Tripunu nastao na temelju teksta Simonea Métaphrasta.¹⁰ U vezi s tekstom *Čistilište sv. Patrika (La legenda de santo patrizio el qual tracta della pene del purgatorio et tracta del gaudio delo paradiso terestro et quello a trovato, ff. 10r – 42v i ff. 62r – 76r)*¹¹ venecijanska istraživačica misli da je verzija latinske redakcije teksta Henryja de Salteryja s početka XIII. stoljeća. Prema njoj, kotorska varijanta *Čistilišta sv. Patrika* bliska je venecijanskoj verziji koju je objavio Grion krajem XIX. stoljeća.¹² O tome što bi bio izvor *Traktata o krepostima* Marcon ne donosi sud.¹³

U ovom radu nećemo istraživati je li autor minijatura Lovro ili netko od Lovrih učenika i sljedbenika (možda Đurađ Bazilj?). Predmet rada su transkripcija i analiza dvaju od pet tekstova uvezanih u kodeksu. U prvom dijelu obradit ćemo prvih nekoliko listova kodeksa (ff. 1r – 9v) koji se u dosadašnjoj literaturi o kodeksu vode pod radnim imenom »Traktat o manama«, iako nije riječ o traktatu, nego o tekstu ispovjednog karaktera. U drugom dijelu bit će riječi o *Traktatu o krepostima* (ff. 43r – 61v). Nakon što nam je zahvaljujući transkripciji omogućen bolji uvid u te tekstove kojima su dosadašnji istraživači posvetili manje pozornosti nego *Čistilištu sv. Patrika* i *Životu sv. Tripuna*,¹⁴ nameću se nova pitanja vezana ne samo uz njegovu interpretaciju nego i uz interpretaciju cjelovitog kodeksa, pa tako i minijatura kojima je ilustriran.

Među ostalim, nameće se i pitanje: Što su bili razlozi narudžbe kodeksa što započinje s tekstom *Ispovijedi nepoznatog trgovca*, a završava tekstom u kojem se opisuju svojstva idealnog trgovca? Budući da se na posljednjem listu rukopisa iz Marciane opisuju svojstva

⁸ Izvorni je tekst »*Qvis. qvis. scire. voles. titvlis. i. sic (i)a. ciaris.*« Čitanje preuzeto prema MARCON, 1999., 125.

⁹ U prijevodu distih glasi: *Svako bi saznati htio o znacima naslova časnih Divljenja vrijedan grb predstavlja Bućin ti rod.*

Tekst s latinskog prevela Maja Matasović.

¹⁰ J. MAKSIMOVIĆ, *Le ciborium de Kotor*, 33. Tekst legende donio je Ivo STJEPČEVIĆ, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938., 26–29.

¹¹ Prvi dio knjige (ff. 1–76r) nazivaju u Marciani *Trattato dei vizi e delle virtù chiamato Patrizio*.

¹² Giusto GRION, »Il pozzo di San Patrizio«, *Il propugnatore*, 3, 1870., 114–149. Grion donosi prijepis Legende sv. Patrika iz kodeksa tada u vlasništvu braće Monga iz Verone, a koji datira iz pretposljednog desetljeća XV. stoljeća. Misli da je riječ o prijepisu izvora iz druge polovine XIV. stoljeća. Usporedbom sam utvrdila veliku sličnost između kotorskog i veronskog prijepisa legende.

¹³ MARCON (1999., 128). GRION (1870, 115) napominje da se u kodeksu, tada u vlasništvu uglednih veronskih kolekcionara braće Monga, nalaze, kao i u kotorskom kodeksu, savjeti za dobru ispovjed i traktat o krepostima i manama. Zbirka slika, crteža i knjiga Andree Monga pohranjena je nakon njegove smrti u Museo di Castelvecchio u Veroni.

¹⁴ Najveći broj stranica u kotorskom kodeksu zauzimaju *Život sv. Tripuna* i Traktat o krepostima. Tekst o životu sv. Tripuna S. Marcon uspoređuje s tekstom čuda iz svečeva života, koji donosi Petrus de Natalibus (umro oko 1400.) u *Catalogus sanctorum*, tiskanom u Veneciji 1493. godine. MARCON, *nav. dj.*, str. 122. Istraživači su upozorili i na *Translatum est seu restitutum Caput S. Tryphonis Martyris Catharum de suburbanis Constantinopolis*, koji se nalazi u *Oficiju sv. Tripuna* iz 1227. godine kotorskog biskupa Blasiusa. Marcon upozorava na opis života sv. Tripuna u *Legendariju Pietra Caloa* (umro 1348.). O tome rukopisu vidi Flaminio CORNER, *Catharus Dalmatiae Civitas in Ecclesiastico civili statu*, Padova, 1759., 19.

dobrog trgovca u tekstu pod nazivom *Il vero giusto mercantante* (ff. 134r-v), venecijanska povjesničarka umjetnosti iz Biblioteke Marciana Suzy Marcon drži da se naručitelj kodeksa bavio trgovinom. S tim u vezi zanimljivo je njezino mišljenje da je naručitelj kodeksa mogao nositi sa sobom (zbog malog formata) na putovanja, gdje je želio biti pod zaštitom svojeg patrona sv. Tripuna. Zanimljivo je i to da Marcon, koja je prva identificirala ime Buće, sina Mihovila Buće (Bucchia) na kodeksu, ne drži spomenutoga za mogućeg naručitelja, nego drži da njega treba tražiti među članovima te kotorske plemićke obitelji.

Na pitanje je li u Kotoru, ili na susjednoj obali Jadrana, postojala praksa da trgovac-plemić nosi sa sobom kodeks u kojem su ispisani teološki traktat o krepostima, život sveca zaštitnika te ispovijed, zasad nećemo ni pokušati odgovarati. Naime, prije toga čekaju nas mnoga druga pitanja. Primjerice, valja doznati tko je Buća Mihovilov, čije se ime spominje na kodeksu iz Marciane. Od XIV. stoljeća Buće se u Kotoru i Dubrovniku spominju kao ugledni poslovni ljudi i diplomati. Bili su diplomati i protovestijari u službi srpskih i bosanskih vladara. Nekoliko njih istaknulo se kao zakupci srebra, olova, bakra i zlata iz srpskih rudnika. Nikola Buća dobio je sredinom XIV. stoljeća pravo korištenja motiva lji-ljana na grbu od francuskog kralja Filippa Valoisa. Jedan od najčulenijih članova obitelji bio je Tripun Buća, Tvrtkov protovestijar. Za njega se 1390. godine kaže da je »aule regie miles et prothovestiarus«. Kao vitez pripadao je krugu bosanske vlastele oko bosanskog kralja. Venecija je obitelji priznala plemstvo 1421. godine. Kao i druga kotorska vlastela, trgovali su i ulagali u trgovačka udruženja i pothvate, organizirali trgovačku mrežu duž istočne obale Jadrana, s Mlecima, Zetom, Rašom.

Za Bućom Mihovilovim valja tragati u arhivima Kotora i Dubrovnika, gradova gdje su živjeli članovi obitelji. Povjesničarka Lenka Blehova Čelebić spominje bogatu plemkinju Maru, kćer Lodovika Draga iz Kotora, koja se 1444. udala za Mihovila (Mihaila) Buću. Donijela je u brak raskošni miraz koji je iznosio 1500 perpera u novcu i stvarima. Njezine su haljine bile skupocjene za onodobne kotorske prilike, njihova ukupna vrijednosti iznosila je više od 650 perpera. Njezin je nakit bio procijenjen na 805 perpera.¹⁵ Valja istražiti je li naručitelj kodeksa iz Marciane u rodu s Marom i Mihovilom. Svakako, ispravno postupa Suzy Marcon kad se pita čija je ispovijed zapisana u kodeksu. Osoba čija je ispovijed zabilježena u kodeksu bio je trgovac po profesiji. Trgovao je živežnim namirnicama i vinom. Obogatio se trgovinom i dajući novce u zajam. Lako možemo zamisliti takvog čovjeka aktivnog u Kotoru u XV. stoljeću.

Je li ispovijed sedam teških/smrtnih grijeha na stranicama kotorskog kodeksa vježba na temu summe confessionis ili topos?

Naglasimo da kodeks iz Marciane započinje *Ispovijeđu*, svjedočanstvom muške osobe koja u zrelih godinama priznaje svoje nekadašnje grijeha i iskušenja. Dosad nije utvrđeno je li tekst zapisan između f. 1r i f. 9v prijepis neke popularne verzije savjeta za dobru ispovijed ili varijacija teme *summe confessionis* (*confessione devota*).¹⁶

---

¹⁵ Lenka BLEHOVA ČELEBIĆ, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002.

¹⁶ O veronskoj verziji teksta ispovijedi vidi: GRION, 1870., 115. Grion definira taj tekst iz veronskog kodeksa kao: *insegnamenti a fare una buona confessione*.

Nakon nje slijede *Patrikova vizija čistilišta*, *Vjerovanje*, *Traktat o krepostima*, *Patrikova vizija raja*. Knjiga završava *Životom sv. Tripuna* i nabranjem svojstava dobrog trgovca. Koncept po kojem je pet navedenih cjelina knjižica uvezano u jednu cjelinu unutar kodeksa više je nego rječit. Nakon ispovijedi i čitanja Vjerovanja logično je razmišljati o odrješenju. U kotorskoj knjizi nakon ispovijedi slijedi poglavlje posvećeno čistilištu, a tek je onda traktat o krepostima. Čekajući odrješenje razmišlja se o krepostima, teološkim i kardinalnim, koje su u kompletu propusnica za raj. Posljednja knjižica u kodeksu posvećena je kotorskomu svecu zaštitniku. Od šestog »poglavlja«, koje se nalazilo na kraju kodeksa, sačuvan je tek mali fragment. Knjiga je nekoć završavala moralnim propisima o trgovačkom ponašanju ispisanim u obliku uputa/savjeta upućenih dobrom trgovcu. Pet sačuvanih poglavlja prati trideset i osam minijatura istog umjetnika. Na temelju uvida u metodu kako su ilustracije i tekst slagani, možemo zaključiti da su naslikane nakon što je tekst napisan. Kako djelo takvog koncepta i likovne ikonografije nije dosada uočeno u historiografiji, možemo za kotorski kodeks reći da predstavlja jedinstveno književno-teološko i umjetničko djelo.

U osnovi djelo pripada skupini knjiga u kojima su uvezani tekstovi tematski ili žanrovski hibridnog karaktera posvećeni krepostima i manama. Upozorila bih na jednu srodnu, ali tiskanu knjigu. Riječ je o tiskanom izdanju *Speculum Perfectionis* Henricusa de Herpfa iz 1524. godine, u kojem je uvezana zbirka pjesama Denisa Fauchera (Dionysius Faucherius) datirana oko 1530.–1550. godine.¹⁷ Čini se da je nakana naručitelja mogla biti stvoriti praktičan moralno-didaktički priručnik tipa *speculum perfectionis* (*enchiridion*), koji istodobno poučava osnove doktrine, potiče na kreposti, pružajući ujedno i primjer iz života sveca-zaštitnika, ali i plaši pripovijedanjem o ispaštanju. Ako je tome tako, navedena bi ispovijed mogla biti pomagalo za ispitivanje savjesti, odnosno za pripremu za ispovijed.

Tekst ispovijedi u kotorskom kodeksu napisan je u prvom licu. Svaki se grijeh ispovijeda u zasebnom potpoglavlju, koje nije posebno označeno (nema naslova), a svako završava minijaturom s prikazom alegorijske figure opisanoga grijeha: Prikazana je Oholost, Zavist, Srditost, Malodušnost/Lijenost, Lakomost/Gramzivost, Neumjerenost u jelu i piću i –konačno, na kraju, Bludnost. S. Marcon povezuje tekst kotorske ispovijedi s tekstovima poput *Scala paradisi*¹⁸, popularnim u srednjem vijeku, koji su se bavili pitanjima straha od paklenih muka. Između XIII. i XV. stoljeća nastali su brojni manuali za ispovijest, a u XV. stoljeću posjedovali su ih i Kotorani. Riječ je o knjižicama (*opuskuli*), moralističkim sumama i kauzističkim priručnicima za ispovjednike i vjernike, koji su služili kao priprema vjernika

¹⁷ <http://bibliothecarianovella.wordpress.com/2009/09/06/macabre-manuscripts/>. Već su Pitagorini učenici Epiktet i Seneca prakticirali ispitivanje savjesti. Knjiga Henricusa de Herpfa samo je jedna u nizu knjiga koje nose naziv *Speculum virtutis* ili *Speculum Perfectionis*. Vidi Mladen PARLOV, *Speculum virtutis – Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*, Split, 2003. U Lawretanskim litanijama nalaze se nazivi za Blaženu Djevicu Mariju *speculum sine macula Dei majestatis* i *speculum Justitiae*. U marijanskim pjesmama pojavljuje se i naziv *speculum virtutis*.

¹⁸ MARCON, 1999., 126 i bilj. 26 na str. 133. Poznata je tzv. *Lectio Divina Guigues du Chastel* (Guigo de Castro, Guigo II, 1083/4. – 27. lipanj 1136/1138.), kartuzijanskog svećenika. To pismo zovu i *Scala Australium* ili *Scala Paradisi*. Vidi: <http://www.fisheaters.com/guigo.html>. Spomenimo i *Scala Paradisi* sv. Johanna Climacusa. Oko 1419. godine humanist Ambrogio Traversari poslao je njezin prijevod Francescu Barbaru. Vidi Charles L. STINGER, *Humanism and the Church Fathers. Ambrogio Traversari and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*, Albany, State University of New York, 1977., 110.

za dobru ispovijed. U navodu iz oporuke Dubrovčanina Dominika, arhiđakona i kanonika Splitske crkve iz 1430. godine, istraživači prepoznaju djelo Guillaumea de Conchesa *Liber de vita et moribus philosophorum*.¹⁹ Jedna *Summa de viciis et virtutibus* poslana je 1376. godine iz Dubrovnika u Veneciju.²⁰ Godine 1469. Nikola Pavlov Gondola (Gundulić) ostavio je lokrumskom samostanu sv. Marije nekoliko rukopisa o istoj temi. U inventaru se spominju *liber intitulatus de vitiis, liber intitulatus de virtutibus i tractus de speciebus virtutum*.²¹ Istraživači drže da su prva i druga knjiga navedena u inventaru čuveno djelo francuskog dominikanca Gullielmusa Peraldusa (Paraldusa) datirano oko 1249/50. Objavljeno je 1494. godine u Bruxellesu kao jedinstvena knjiga pod nazivom *Summa aurea de virtutibus et viciis*. Zanimljivo je da se u dubrovačkoj znanstvenoj knjižnici čuva inkunabula s Peraldusovom raspravom u kojoj su zapisane i Ciceronove riječi.²² Uvidom u izdanje jednostavno je dokazati da kotorski kodeks nije prijepis Peraldusove rasprave.²³

U doba nastanka kotorskog kodeksa postaje popularnim čuveni konfesional firentinskog nadbiskupa dominikanca sv. Antonina Pierozzija (1389.–1459.), koji je poznat u zapadnoeuropskim izdanjima tiskanim na latinskom počevši od 1472. godine (*Summa confessionis, Confessionale, Suma de confesión de Pierozzo, Suma de confesión-Defecerunt, Confessionale-defecerunt*).²⁴ Među brojnim ispovjednim manualima ističu se još *Summa de casibus poenitentiae* Raymonda de Penyaforta (koju je višestruko koristio Kotruljević²⁵, a citirana je i u kotorskom kodeksu) i djelo Jeana Gersona *Tripartito*. U hrvatskoglagoljskoj književnosti sačuvan je u Ivančićevu zborniku (14.–15. st.) didaktički *Traktat o sedam smrtnih grijeha*, a koji je prijevod treće glave djela *La Somme le Roi* francuskoga dominikanca Laurenta d'Orléansa (Lovre Orleanskog, umro poslije 1302.) i ispovjednika kralja Filipa, s kraja 13. stoljeća. Kritičko izdanje hrvatskog prijevoda teksta objavljeno je već 1892. godine, a temelji se na talijanskom predlošku, koji još uvijek nije pronađen. Osim treće glave o sedam smrtnih grijeha, sadržane u Ivančićevu zborniku, postoji i početak četvrte glave o krepostima, pouka o dobroj smrti. Nije isključeno da je prvobitni hrvatski

¹⁹ Dušanka DINIĆ-KNEŽEVIĆ, »Biblioteka Petra, dubrovačkog lekara s početka XV veka«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 17, 1974., 41–42; Nella LONZA, »Obliti privatorum publica curate: preci i srodnici jedne političke maksime«, *Analiz* 44/2006., 39.

²⁰ LONZA, 2006., 39–40.

²¹ *Diversa notariae*, ser. 25, sv. 53, ff. 148v–149 r, DAD. Aleksandar STIPČEVIĆ, »Inventari knjižnica kao izvori za povijest s posebnim osvrtom na inventar Nikole Pavlova Gundulića iz 1469. godine«, *Libellarium*, 1, 1/2008., str. 1–8. Isti je posjedovao i Boetiusovu *De consolatione* u pergameni. Za *Tractus de speciebus virtutum* Stipčević također drži da je Peraldovo djelo, ali da je navedeno pod drugim nazivom.

²² LONZA, 2006., 49.

²³ Uporedila sam kotorski rukopis s Peraldovom raspravom na temelju izdanja *Summa virtutum ac vitiorum, tomus primus, Gulielmo Peraldo Episcopo Lugdunensi, ordinis predicatorum, authore. LVGDVNI. Apud Antonium Vincentinum 1551.* (Bayerische Staatsbibliothek, München).

²⁴ Ivanka PETROVIĆ, *Čatlić, Broz (Ambroz), pisac glagoljaš (XVI. st.)*, ur. T. MACAN – I. PETROVIĆ, 1993. Jedan primjerak inkunabule iz 1485. godine čuva se danas u makarskoj franjevačkoj knjižnici (ANTONINUS FLORENTINUS *Confessionale: Defecerunt scrutantes scrutinio*. [Accedit:] *Tractatus de restitutionibus*. [Chambery, Antoine Neiret, c. 1485]). Antonina citira Benedikt KOTRULJEVIĆ, *Della mercatura. O trgovini i savršenoj trgovcu*, Dubrovnik, 1989., preveo Žarko MULJAČIĆ, komentar uz bilješke Anđelko RUNJIĆ, 269 i 482. Valja upozoriti i na novo izdanje Kotruljevićeve knjige: BENEDIKT KOTRULJ, *Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vještini trgovanja*, prir. i prev. Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, Zagreb–Dubrovnik, 2009.

²⁵ KOTRULJEVIĆ, 1989., 104, 105, 183, 211, 261, 265, 285, 439; RUNJIĆ, 478, 482, 483, 489.

prijevod sadržavao cjelovito djelo *Somme le Roi*.²⁶ Valja spomenuti da su pojedini prijepisi tog kodeksa u Francuskoj ukrašavani minijaturama.

Antoninova *suma* posvećena je smrtnim grijesima, ali pisac uz njih donosi i listu vrlina. Na kraju sume donosi listu specifičnih zahtjeva za krepostima koje se postavljaju pred pojedine društvene grupe, poput vitezova, sudaca, odvjetnika, liječnika i apotekara.²⁷ Je li pisac specifičnih zahtjeva za trgovce (koji su ispisani 1466. godine na posljednjoj stranici kotorskog kodeksa) kompilirao ili prepisao neku srodnu listu?

U kotorskim bibliotečnim katalozima (1487.) nalaze se naslovi poput *Manipulus curatorum*, *Regimen animarum* i *Speculum curatorum*.²⁸ U ćeliji fra Nikole iz Dubrovnika u samostanu sv. Nikole u Kotoru zabilježen je 18. II. 1487. penitencijar ili knjiga o pokori, za koja je napisano da je od male materijalne vrijednosti (*un libro a pena pauci valoris*).²⁹ Kotorski biskup Domnije (umro 1332.) darovao je tamošnjemu franjevačkom samostanu Sumu zvanu Monaldi, poznatu pod nazivom *Summa casuum conscientiae*. Svećenik Nikola Buća, upravitelj crkve sv. Marije od Rijeke, na samrti je 1431. godine ostavio crkvi uz brevijar nedovršeni dnevnik, a za koji se pretpostavlja da je riječ o zapisima koje je vodio prije nego što ga je usmrtila kuga.³⁰

Dosad nije pronađen ni *libro a pena* fra Nikole iz Dubrovnika niti dnevnik Nikole Buće, inače sina čuvenog trgovca i plemića Pavla. Stoga nam nije moguća komparacija sačuvanog rukopisa iz Marciane s nekim onodobnim možda žanrovski srodnim rukopisom kotorskog podrijetla.

Valja primijetiti da se na više listova kotorskog traktata o krepostima (ff. 43r – 61v) nepoznati autor traktata poziva na tekst pod nazivom *suma confess.* (ff. 48r, 49v, 50r), ne definirajući autora sume. Jedino se na f. 52 v spominje *Ray. in c. de. Pe.*, što bi moglo upućivati na autora jedne od najpoznatijih srednjovjekovnih suma – Raymunda de Penaforta. Čitajući kotorsku *Ispovijed* valja imati na umu da je ispovijedanje bilo povlastica klera, odnosno da su isključivo klerici bili svjedoci ispovijedi. Stoga nije neobično da su manuali za ispovijed zabilježeni u ostavštinama kotorskih i dubrovačkih svećenika. Koja je bila namjena, odnosno komu je trebao služiti i za što kotorski kodeks?³¹ Jesu li ispovijed, raspreda o vrlinama i upute za ponašanje idealnog trgovca mogli služiti kao duhovno-praktični vodič, kao oblik prenošenja pouke, iskustava i mudrosti u obitelji?³² Zašto bi takav tip knjige naručitelj držao važnim ostaviti u nasljedstvo? Pritom naručitelj nije zaboravio

²⁶ Johannes REINHART, »Tumačenje Deset zapovijedi iz djela *Somme le Roi* u dvama hrvatskoglagoljskim fragmentima«, *Slovo* 56–57 (2008.), 477–496.

²⁷ O ispovjedničkim priručnicima, poput *Summe confessorum* engleskog svećenika Thomasa of Chobhama, kakvi se šire pod utjecajem Četvrtoga lateranskog koncila (1215.), vidi Jacques Le GOFF, *The Birth of Purgatory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1984., 175–176.

²⁸ BLEHOVA ČELEBIĆ, *Hrišćanstvo u Boki 1200.–1500. Kotorski distrikt*, Podgorica, 2006., 163.

²⁹ BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., 163.

³⁰ Dokumenti od 10. VI. 1431. i od 19. X. 1435., L. BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., 166.

³¹ John W. O'MALLEY, *Imaging the Self: The Religious and Rhetorical Framework in Fenway Court*, 1990.–1991., 61–69.

³² U srednjem vijeku izrađivali su se manuali koji su sadržavali traktate posvećene edukaciji, temeljene na principima laičkog odgoja, koji su nazivani »ogledalima«, a u kojima su naglašavane četiri stožerne kreposti. Među manualima koje su za svoju djecu izrađivali njihovi roditelji, čuven je primjer manuala koji je za sina od šesnaest godina izradila supruga vojvode od Septimanije, Bernarda.

upozoriti da je dobro uza se imati nebeskog zaštitnika (sv. Tripuna). Naime, posljednji je dio knjige posvećen životu kotorskoga gradskog zaštitnika. Sjetimo se, usput, da je pratitelj sv. Tripuna na njegovu kratkome životnom putu iscjelitelja bio upravo čovjek koji je bio trgovac po profesiji, Azinut (*marchande nominato Asinote*).

Zahvaljujući zapisanom tekstu ispovijedi doznajemo kako o karakteru i moralnim osobinama Nepoznatog (kako ću ga zvati u nastavku), tako i o poslovima kojima se on bavio. Tekst ispisan na ff. 1r – 9v ima strukturu posljednje ispovijedi, u kojoj se ispovijedaju teški/smrtni grijesi načinjeni tijekom čitavog života.

Uz strah od smrti javlja se strah od paklenih / čistilišnih muka. Pred smrt je jedino što je preostajalo bilo potražiti oprost kroz kajanje. Slavni Petrarca piše svomu bratu kako život nije ništa drugo nego »teško i trudno putovanje prema vječnom domu koje ištemo; ili, ako zanemarimo spasenje, jednako tako nemio put u vječnu smrt«. ³³ Razmišljanja o smrti zaokupljala su stanovnike Splita u jeku humanizma, o čemu svjedoče dva antička natpisa uzidana na zapadnoj strani glavnoga gradskog trga Pjace: *Respice Finem i Nosce te ipsum*. Nekoć je postojao i treći natpis, koji danas više nije vidljiv: *Usque ad mortem*. Sjetimo se da je na Ribnjaku Petra Hektorovića uklesan natpis *Memorare novissima*, koji upućuje čitatelja da misli na »posljednje stvari«. Mnogo desetljeća nakon kotorskog kodeksa o smrti razmišlja bosanski barokni franjevački pisac fra Lovro Šitović (1682.–1729.) u *Pisni od pakla*: »misao ognja paklenoga udunu u njegovu tilu užganje griha bludnoga«.

Za čovjeka XV. stoljeća izvan Crkve nije bilo spasenja od njegovih grijeha (*Extra ecclesiam nulla salus*). ³⁴ Vjerovalo se da će onaj koji nije zaslužio oprost završiti na vječnim mukama u paklu. U pakao bi trebao ići onaj tko umre s teškim/smrtnim grijehom, ostali, makar im je oprostjen grijeh/krivnja, trebaju ispaštati kaznu. Onaj koji je dobio djelomični oprost (onaj kome je oprostjen dio kazne za grijeh, što se mjerilo vremenskim jedinicama, godinama kazne u čistilištu, a mogao ga je zaslužiti i uz određenu pobožnu vježbu, čin i molitvu) imat će šansu iskupiti se u čistilištu (o čemu će čitatelj kotorskog kodeksa naći podatke na stranicama *Čistilišta sv. Patrika*). Dakako, pritom će proći kroz muke slične paklenima, koje je vrlo zorno predočio minijaturist na dvjema minijaturama u Bućinoj knjizi. Je li povezujući ispovijed uz ilustrirani prijepis teksta vizije čistilišta sv. Patrika naručitelj htio pokazati kako doći do odrješenja teških smrtnih grijeha?

Tjeskobni ljudi u smrtnoj opasnosti (npr. u vrijeme kužne epidemije), posebice starci pred smrt, razmišljali su o spasenju i sudnjem danu. Znali su da je *Salvandum paucitas, damnandum multitudo* (Malo spašenih, mnogo osuđenih). Ako je suditi prema stavu Crkve u XV. stoljeću, bogati patriciji i trgovci bili su izloženiji smrtnim grijesima od siromašnog puka. Crkva je obećavala da će ih odrješiti onima koji zatraže oprost i spremni su odlučiti se na pokoru.

Zanimljivo je ukazati na pojavu sličnih toposa u tekstu kotorske ispovijedi i u »ispovijedi« zabilježenoj u oporuci dubrovačkog plemića Điva de Gozze 1502. godine, napisanoj četrdesetak godina nakon Bućina kodeksa. ³⁵ Strahujući od smrtne kazne, kako piše Z. Janeko-

---

³³ Barbara W. TUCHMAN, *Daleko zrcalo. Zlosretno XIV stoljeće*, I dio, preveo Mate MARAS, Zagreb, 1984., 61.

³⁴ Načelo je formirano u ranokršćanskom razdoblju.

³⁵ Državni arhiv Dubrovnik, Test. Not. Sv. 28, f. 161–165. Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb–Dubrovnik, 1999., 28–29.

vić Römer, Đivo je priznao da je trošio državni novac na svoju kuću i obitelj kao i na skupa odijela. Priznaje i razlog rastrošnosti: volio je raskošna odijela i izvanjsku otmjenost. Đivo je pred smrt priznao svoje i bratove malverzacije i marčapije ili »zloupotrebe« ovlasti i položaja. Slične je postupke priznao Nepoznati trgovac ispovijedajući svoju lakomost/*pohlepu*. Gučetić priznaje primanje mita, izbjegavanje carine, varanje na tečaju, zamjenu posrebnog novca za srebro i protuzakonitu preprodaju robe. Ispovijeda i svoje prijevare i dugove trgovcima te neisplaćene plaće slugama, pa čak i to da je knjigu o retorici koju je ukrao od Frana Getaldića prodao za 30 groša. Je li riječ o »pokajničkoj topici«?

Poopćavajući Gučetićeve slučaje, Janeković Römer piše kako dubrovački »sudski akti otkrivaju plemiće koji su se ogriješili o zakone, ugrozili imovinu, zdravlje ili život drugih ljudi«. ³⁶ Varanje na tečaju, zamjenu posrebnog novca za srebro i protuzakonitu preprodaju robe ispovijeda i Nepoznati. Sudeći prema dokumentima, čini se da su poneki kotorski trgovci bili vrlo nalik Đivu Gučetiću. ³⁷

Za »slučaj Gučetić« zanimljivo je da je Đivu njegov prijatelj, humanist Ilija Crijević, u pogrebnom govoru opisao (onako kako je to od njega tražio žanr pogrebnoga govora) »kao pravednog i nepodmitljivog senatora, skromnog i trezvenog, suzdržljivog, neporočnog, umjerenog, štedljivog, odanog, poštenog, mudrog, razboritog, pobožnog, darežljivog, postojanog, čvrstog, sve u svemu dostojanstvenog čovjeka«. U stvarnom životu nisu svi dubrovački plemići revno slijedili na Sponzi proklamirani plemićki ideal »Obliti privatorum publica curate«. ³⁸ Bili su okrenuti osobnomu probitku. Bilo im drago brzo gomilanje materijalnih sredstava. Janeković Römer s tim u vezi zaključuje da je trgovina utjecala na mentalitet i običaje, stil života i vrijednosti onodobnih trgovaca, odnosno da su »poželjne osobine trgovaca ugradili u svoj staleški mentalitet i spojili dva sustava vrijednosti«. ³⁹

Potreba naručitelja da nečiju ispovijed 1466. godine u Kotoru ukrasi minijaturama s alegorijama mana zaslužuje osobitu pozornost. Tekst »kotorske« ispovijedi ilustriran je sa sedam minijatura, koje predstavljaju sedam alegorija teških grijeha, i to na f. 1 v *Superbia* (Oholost), na f. 3r *Invidia* (Zavist), na f. 4v *Ira* (Srditost), na f. 6r *Accidia* (Malodušnost, Lijenost), na f. 7v *Avaricia* (Pohlepa/Lakomost/Gramzivost), na f. 8v *Golla* (Proždrljivost/Neumjerenost u jelu i piću), a na f. 9v *Luxuria* (Blud/Razvrat). Ženske alegorijske figure prate likovi životinja. Alegorija pojedinoga grijeha smještena je na završetku tekstualnog dijela ispovijedi posvećenom određenom grijehu. ⁴⁰

No vratimo se tekstu *Ispovijedi*. Prvi grijeh koji nepoznati pisac teksta ispovijeda jest grijeh oholosti, taštine. Priznaje da se šepurio svojom ljepotom i podrijetlom, držeći sebe boljim od drugih:

Ponajviše sam griješio grijehom oholosti, omalovažavajući najbliže, ne cijeneći njihove živote, a držeći sebe boljim i kreposnijim od njih, bolje duše i boljega tijela. Mnogo puta sam se svađao zbog nekorisnih stvari, a pokatkad zbog lažnih (stvari), bez razloga, samo zbog pakosti i zbog moje... (*nejasno?* ncia). Griješio

³⁶ Citat iz JANEKOVIĆ RÖMER, 1999., 28.

³⁷ BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., 331.

³⁸ LONZA, 2006., 25–46. Autorica donosi kompletnu bibliografiju o ovoj temi.

³⁹ Citat iz JANEKOVIĆ RÖMER, 1999., 53.

⁴⁰ Opis minijatura vidi u MARCON, 1999., 126–127; PRIJATELJ PAVIČIĆ, 2009.

sam više od pristojnog (plui del deuer pareniame/?/) praveći se da sam zbog ljepote i podrijetla bolji od drugih. Stoga nisam iskazivao poštivanje nikomu.⁴¹

Na kraju citiranog teksta prikazana je sjedeća figura plavokose Oholosti, pored koje je životinja što nalikuje lavu. Oholost je odjevena u plavu haljinu, preko koje nosi crveni plašt (plavo i crveno boje su oholosti) zelene postave. Nakon priznanja grijeha oholosti, slijedi iskrena ispovijest grijeha zavisti koju je Nepoznati osjećao u odnosu na bližnje.

Žalostio sam se zbog napretka, časti i ostalih dobara svojih bližnjih, pokatkad zbog uvrede koja mi je nanesena, pokatkad bez razloga, a pokatkad iz čiste zavisti. Pokatkad sam se razveselio srcem, pokatkad bih usmeno⁴² izrazio protivljenje zbog grijeha svojih bližnjih i gotovo da za njih u srcu nisam imao sućuti niti sam prema njima pokazivao dužnu sućut kakvu sam morao i mogao napraviti riječima i djelom. Više sam puta užitka radi kaljao dobar glas i čast drugih, pokatkad da bih se dopao prisutnima, pokatkad zbog mržnje koju sam osjećao prema nekome, a pokatkad zbog moje loše navike komentiranja. Došaptavao sam se pokatkad o drugima, potajno govoreći stvari kojima sam izazivao mržnju, svađu ili spletke među bližnjima. Bio sam sumnjičav u srcu, vjerujući pokatkad bez promišljanja u zlo bližnjega, a stvari koje su mogle biti u dobroj namjeri, procjenjivao sam s loše strane, dok sam grijeha i mane drugih, koji su u Božjoj prosudbi možda bili laki, zbog vlastite pakosti prosuđivao teškim. Mnogo sam puta govorio o zlodjelima i grijesima poznatih, a pokatkad i o onima nepoznatih, i možda su moje riječi druge sklonile da o drugima loše misle ili govore, i svjestan sam da sam (time) ocrnio dobar glas bližnjega.

Ovo poglavlje zaključuje minijatura s alegorijom Zavisti prikazanom u liku ženske stojeće figure duge raspuštene svijetle kose. Odjevena je u crvenu haljinu i zeleni plašt, a njezin je pratitelj bijeli pas s mrljama po tijelu, nalik psu dalmatincu (sic!). Slijedi izlaganje u kojem se opisuje na koje je sve načine pisac načinio grijeh srdžbe.

Bio sam višekratno srdit. Mnogo mi se puta pomutila svijest i svađao sam se u kući s ukućanima, a pokatkad izvan kuće s pojedincima, zbog čega je moj razgovor bio mučan i dosadan bližnjima. Bio sam tvrdoglav i nepopustljiv u opraštanju uvreda koje su mi nanesene, pače, dugo sam nosio skrovitu mržnju i zlopamtio u srcu protiv bližnjega. Pokatkad bih rekao uvredljive riječi; pokatkad bih se iskalo tako da sam tukao vlastitu djecu i obitelj bez razloga. OGREZAO sam u huljenju i psovkaama drugih, bez ikakva opravdanja i prihvatljivog razloga. U stanju bijesa zakleo sam se da ću učiniti mnoge stvari, koje poslije nisam učinio niti sam imao namjeru učiniti kada sam se zaklinjao, i zbog toga ispovijedam se da sam krivokletnik. Pod žestinom bijesa otkrio sam mnoge tajne koje sam vidio ili su mi bile rečene, kako bih doveo u zabludu osobu na koju sam bio srdit. Nisam bio strpljiv s nesrećama koje mi je dao Bog ili su mi učinili bližnji ili sudbina, i rado bih ih otjerao da sam mogao uz dopuštenje Božje i bližnjega. GRIJEŠIO sam grijehom srdžbe svađajući se (corocando me) sa svakim uzduž i poprijeko, osvećujući se

---

⁴¹ Zahvaljujem na pomoći oko transkripcije i prijevoda teksta *Ispovijedi* kolegici Nicoletti Babić Rusotti.

⁴² U izvorniku: »ustima«.

riječju i djelom, vrijeđajući mnogo svojega bližnjega. Za pojedinu sam sramotu, srdžbu ili gubitak zemaljskih dobara želio smrt. I proklinjao godinu, dan i sat kada sam rođen.

Alegorijski lik koji prati gornji tekst, alegorija Srditosti, prikazana je kao žena duge, raspuštene kose, uzdignutih ruku, a društva joj čini mali medvjed. Nakon minijature s malim simpatičnim medom, slijedi ispovijed novoga grijeha, višegodišnje malodušnosti i lijenosti, jer su se te dvije karakterne crte nekoć obvezno povezivale. Alegorija Lijenosti/Malodušnosti (*Accidia*) prikazana je kao malodušna ženska figura koja sjedi na klupi u društvu magarca.

Ja sam po prirodi mrzovoljan i zbog toga mi je život često bio nepodnošljiv i želio sam umrijeti. Omalovažavao sam stvari koje su bile ili su mogle biti korisne mojoj duši, posebice ispovijed nisam »koristio« onoliko često koliko mi je bilo potrebno. Prezirao sam u njihovoj provedbi dobra nadahnuća kojima je Bog možda dirao moje srce. Bio sam nemaran nedjeljom i na ostale zapovijedane blagdane, u koje dane čovjek treba štovati Boga i voditi brigu o svojoj duši. Nisam zalazio u crkve, na mise, propovijedi i ostale crkvene službe kako sam mogao, nego sam išao do kon po trgovima gledajući raspuštene igre, slušajući isprazne riječi i štetne glasine. Kada sam slušao mise, propovijedi i druga duhovna dobra nisam osjećao pobožnosti niti duhovne radosti, nego sam bio u mrzovolji zaokupljen mnogim drugim mislima. Nisam iz srca istjerao loša iskušenja i nisam skrenuo oči od pogleda na zlo i nisam se pobrinuo da mi ne štete drugi osjećaji, pače bio sam nemaran u čuvanju moje duše od stvari koje su joj štatile.

Bio sam lijen koristiti tijelo u službi Boga i na korist svoje duše. Mnogo puta ležeći u krevetu i ne mogavši zaspati, iz lijenosti se nisam dizao, nego sam vrijeme gubio beskorisno. Bio sam nezahvalan Bogu i ljudima na svim dobrima koja sam primio i koje nisam prepoznao u srcu niti na dužan način uzvratilo.

Nakon što je ispovjedio lijenost, Nepoznati govori o svojoj gramzivosti i škrtosti. U pripadajućoj ilustraciji crtač je prikazao ženu koja skriva novac u ormaru.⁴³ Njezin je pratitelj životinja nalik krtici. Krticu se držalo simbolom tvrdog i nepokornog karaktera koji se hrani svađama i prepirkama.

Trgovanje koje zadovoljava komutativnu pravednost nije interpretirano kao zlo. No, držalo se da je stvaranje novca od novca zaračunavanjem kamata na zajam »grijev lihve«, a kupovanje robe na veliko i prodavanje stvari na malo po višoj cijeni nemoralno.⁴⁴

Crkveni moralni nauk razlikuje lihvu i kamate (interese). Lihva se protivi komutativnoj pravednosti, jer zaračunava neproporcionalne kamate, dok su pravedne kamate u skladu s komutativnom pravednošću. Visina pravedne kamate ovisi o dinamičnosti ekonomije. Tako je za ekonomiju s velikom inflacijom kamata velika, a za onu s deflacijom je nema, štoviše sama bi se glavnica trebala smanjivati. Kako su u razdoblju srednjeg vijeka ekono-

⁴³ Na nekolicini slika XV. i XVI. stoljeća škrtost je prikazana u liku trgovca ili bankara koji broji ili skriva svoje blago (*Portret trgovca*, djelo slikara Quentina Metsysa u pariškoj zbirci Cailleux; slika Hieronimusa Boscha, *Mesa de los pecados capitales*, Muzej Prado, Madrid).

⁴⁴ TUCHMAN, 1984., 61–62.

mije uglavnom bile statične (bez inflacije i deflacije), smatralo se da je u tim ekonomijama nemoralno zaračunavanje kamate.⁴⁵

Stav Crkve o trgovcu kratko je opisao sv. Jeronim: »Čovjek trgovac može rijetko ili nikad ugoditi Bogu« (*Homo mercator vix aut numquam potest Deo placere*).

Nepoznati pisac, za kojeg se prema ispovijedi može zaključiti da je bio trgovac živežnim namirnicama⁴⁶ i bavio se bankarskim poslovima, višestruko je kroz život načinio grijeh gramzivosti. Tako je protuslovio moralnoj zasadi o pravednim cijenama. A baš na nju odnosi se Pravilo br. 2 u kodeksu: »Trgovac ne smije trgovati više no što mu je potrebno, nego treba raditi zbog časnog čina i da bude vrijedan divljenja.« Pravilo se temelji na načelu da obrt svakomu čovjeku treba pružati sredstva za život. Ulaganje i posuđivanje novca uz kamate (ono što Crkva naziva grijehom lihve), bili su temelj tadašnje kapitalističke ekonomije i način zgrtanja privatnog bogatstva.⁴⁷ Srednjovjekovno stajalište o grijehu lihve bilo je nepomirljivo s opisanim metodama bogaćenja. Posebice je grijeh bilo zaračunavanje kamata po većoj stopi nego što je dolično. Teolozi i kanonisti su se prepirali i pokušavali odlučiti je li 10, 12, 5, 15 ili 20 posto dolično?⁴⁸

A Nepoznati priča što je radio za života:

Zarađivao sam neopravdano prodajući svoju robu svjesno skuplje nego što je vrijedila i hvaleći je više od onoga što je vrijedila. Da bih sebe zaštitio, a prevario kupca, nijekao sam i skrivao od kupca manjkavosti koje su moje stvari posjedovale. Kleo sam se na evanđelje i vjeru i druga dobra, čime sam naveo kupca da ih kupi. Prodavao sam na vjeru svoju robu kupcu po većoj cijeni nego da mi je platio smjesta. Odugovlačio sam s vraćanjem pologa koji su kod mene ostavljeni mimo volje onoga koji ih je ostavio kako bih stekao dobit, a pokatkad sam ga vraćao oštećenog. Više puta kada je kod mene bio deponiran »dobar« novac, za njega sam vratio iskvareni. Nisam isplaćivao dugove kad sam ih obećao isplatiti, nego sam odugovlačio toliko da je vjerovnik zbog moje odgode biti oštećen. Propustio sam dati ono što sam mogao dati za ljubav Božju pa sam zbog svoje pohlepe uskratio mnogo milodara potrebitima koje sam mogao dati. Mnogo sam puta kupio žitarice, vino i ostale živežne namirnice, koje su se, stojeći dugo kod mene, pokvarile.

---

⁴⁵ KOTRULJEVIĆ, 1989., 171–187, 279–285.

⁴⁶ O trgovini žitom u Dubrovniku u XIV. i XV. vijeku vidi D. DINIĆ-KNEŽEVIĆ, »Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku«, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 10/1967., 79–118; Z. JANEKOVIĆ RÓMER, »Dubrovačko 15. stoljeće: vrijeme rada i bogaćenja«, u: *Opis slavnog grada Dubrovnika*, Dom i svijet, Zagreb, 2004., 27.

⁴⁷ Richard A. GOLDTHWAITE, *The Empire of Things: Consumer Demand in Renaissance Italy* in *Patronage, Art and Society in Renaissance Italy*, ur. F. W. Kent-P. Simons, Oxford, 1987., 153–175.

⁴⁸ Crkva je, kako pokazuje Alberto Tenenti u »Le marchand et le banquier«, u: *L'homme de la renaissance*, ur. Eugenio GARIN, Pariz, 1990., str. 218, na trgovca dugo gledala s neprijateljstvom. Zahvaljujući tome nastala je kolektivna averzija prema trgovačkom staležu. Boreći se protiv društvenog ostracizma, trgovci su nastojali pozitivno posvjedočiti o svojem staležu. Tako je jedan od zadataka Albertijeva i Kotruljevićeva traktata bio obraniti profesionalnu etiku trgovaca. Kotruljević nastoji opravdati trgovca s etičko-teološkog stajališta. Donosi deset zabrana koje će pomoći trgovcu da postane »blago vrlina«, među ostalim ne smije se napiti i prejesti i ne smije varati u količinama. Opravdava njegovu borbu za tržište. Lihvarstvo za njega nije *avarizia*, nego *honestum lucrum*. Kotruljević govori u prilog davanju kredita, utjerivanju duga, čuvanju novaca. A to su upravo mane koje nepoznati muškarac ispovijeda u prvom dijelu kodeksa iz 1466. godine, govoreći o vlastitom grijehu škrтости.

Uskratio sam mnoge pogodnosti koje sam mogao učiniti bližnjemu a da sebe ne zakinem ili sebi ne naštetim. Desetine i priloge nisam davao cjelovite kako razum naređuje. Nisam prodavao žitarice kao i druga svoja dobra siromasima kada su im trebala, nego sam čekao oskudicu da bih prodavao skuplje. Mnogo sam puta prevario one koji su od mene kupili, i to količinom, težinom i mjerom. Zemaljska dobra koja mi je dao Bog posjedujem s neumjerenom ljubavlju na način da se žalostim kada ih gubim, a veselim se kada ih stečem. Sve to snažno zaokuplja moje srce.

Iako nema dokaza da je sin Mare Drago i Mihovila Buće – Buća Mihovilov iz kodeksa – zavirimo kratko u historijat obitelji Buća/Drago. Istaknutiji članovi kotorskih obitelji Drago i Buća bili su oličenje tipa srednjovjekovnog trgovca-vlastelina kojemu su poslovno umijeće i veze omogućili uspjeh. Znamo za nekoliko Buća koji su krajem XIV. stoljeća opskrbli željezom kotorske kovačke radionice, zahvaljujući dobrom kontaktu s Bosnom.

Citirani odlomak o trgovčevoj škrtosti istraživaču govori ne samo o karakteru trgovca i lihvara nego i o oblicima razmjene valute i oblicima depozita u kasnom srednjem vijeku. U Kotoru je tada više bogatih trgovaca vinom, žitaricama i živežnim namirnicama, a njihovu robu kupovalo lokalno stanovništvo, i oni siromašni i oni bogati.

Dubrovački filozof Benko Kotruljević detaljno obrađuje temu tzv. »nepravedne« prodaje u XV. stoljeću. Detaljno razglaba o trgovcu koji vara na količini, težini ili mjeri, osuđujući takve postupke. Pritom se dubrovački teoretičar trgovine poziva na sv. Tomu, koji kaže da prodavač koji izloži na prodaju predmet s nedostatkom dovodi kupca u prigodu da pretrpi štetu i pogibelj. Komentari trgovačke djelatnosti kao lukrativne i grešne proizlaze iz odnosa društva i Crkve prema trgovačkom i bankarskom staležu.⁴⁹ *Cupiditas* je u kotorskom kodeksu predočena kao ljubav za novcem koja obuzima čovjeka željnog moći i bogatstva. Crkvena osuda zelenaštva temelji se na Evanđelju po Luki. Osuđuje ju Dante u Paklu (*Radix omnium malorum est cupiditas*). Osudom lukrativnih poslova i zelenaštva bavi se Koncil u Konstanci (1414. – 1418.). Kanonsko je pravo zabranjivalo da se novac posuđuje na dobit.⁵⁰

Nepoznati je – priznaje – bio neumjeren u životu:

Bio sam neumjeren u jelu i piću, ne poštujući prirodne potrebe, nego užitak. Tražio sam hranu iznimnu po ukusu, mirisu i boji. Pretjerao sam količinski uzimajući više nego što je tražila moja priroda, zbog čega su moji osjećaji i razum bili ugroženi, a jezik se razvezao. Nisam poštivao način i vrijeme jela, jedući prije primjerenog sata pa čak i na dane posta. Jeo sam više nego što sam trebao i više od dva puta na dan. Pretjerao sam načinom i vremenom sudjelujući u gozbama ne samo govorom nego i drugim opačinama. Pio sam bez jela više puta, pokatkad zbog društva, pokatkad zbog užitka grla. Pokatkad sam pio čisto vino i jeo vruća jela koja izazivaju opačine.

⁴⁹ Leo van Puyvelde, »Un Portrait de Marchand par Quentin Metsys et les Percepteurs d'Impôts par Marin van Reymerswale«, *Revue Belge d'Archéologie et d'Histoire de l'Art*, vol. 26, 1957., 3–23. O ideji da novac i trgovina automatski navode na grijeh vidi esej Roberta HUGHESA »Art and Money«, u knjizi *Nothing if Not Critical: Selected Essays on Art and Artists*, 1991.

⁵⁰ O lihvi u XV. st. u Kotoru v. BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., 324.

Navedeni odlomak pokazuje da je Nepoznati vjerojatno bio upoznat s kakvim priručnikom pripreme za ispovijed s ispitom savjesti. Primjerice, Nepoznati opisuje karakteristične manifestacije proždrljivosti: jeo je prije vremena, jeo je na dan posta, jeo je više puta na dan, tražio je delikatese. Benko Kotruljević piše kako sv. Toma Akvinski razlikuje pet vrsta proždrljivosti: »Prvo, kad se jede prije vremena; drugo, kad se poslije jednog jela traži drugo; treće, kad se traže skupocjena jela; četvrto, kad se zahtijeva velika količina i peto, kad se čovjek nepristojno vlada u jedenju i jede halapljivo i bez reda.«⁵¹ No valja primijetiti da Toma Akvinski navodi to u *Summa Th. II-II q 148 a 4.01.* kao citat Grgura Velikoga (Moral. XXX, 18).⁵² Mana koju zovu proždrljivost ili lakomost na hranu i piće prikazana je u kodeksu Buća kao žena koja sjedi i istodobno pije iz vrča i vrti pečenje na ražnju. Grešnici proždrljivci nazivaju se *gulosi*, a Nepoznati je sebe svrstao u tu kategoriju. Ne samo da je bio proždrljiv nego je – ako mu je vjerovati – bio i bludnik. Među blud je svrstao i neumjerenost u konzumaciji braka, što god to čovjeku onog doba značilo.

Nisam čuvao čistoću duše i tijela, zbog čega sam često imao zle i proste misli o opačinama i tjelesnim grijesima, koje mi nisu bile mrske, a pokatkad bih se upustio i djelom ako sam mogao, a pokatkad kad se nisam upustio, neizmerno sam se naslađivao samo u mislima. Sanjao sam noću o tjelesnim grijesima u kojima sam davao povoda slušajući nepoštene riječi, gledajući nedozvoljene stvari, jedući i pijući prekomjerno. U braku nisam bio umjeren i postupao kako mu pristoji.

Posljednji grijeh zbog kojeg se kaje nepoznati muškarac u kotorskom rukopisu ilustrira alegorijska figura Razvrata ili Bluda (*Luxuria*). Miniijatura je, nažalost, dijelom oštećena, a prikazuje ženu što sjedi na prijestolju u društvu svinje.

Valja se osvrnuti na pravila ponašanja dobrog trgovca, koja su ostala čitljiva na posljednjoj sačuvanoj stranici rukopisa (f. 134r-v):

Pravi bi trgovac trebao ispuniti dolje navedenih 25 uvjeta. Želi li dobar trgovac biti probitačan, slavan te zahvalan Bogu i svijetu, treba posredstvom božanske milosti imati u sebi dolje propisane odlike i bit će ogledalo pravednog trgovca, koji će dati izvrstan primjer. Miješanje s drugima koji ne žele pravedno živjeti, nego s teškom savjesti (nečitak je kraj pasusa).

Prvo. Razmatra je li u redovničkom statusu ili nešto slično ili (to) namjerava biti te se dobro raspita o tome.

Kako tumačiti prvo pravilo, koje se temelji na poredbi trgovačkog staleža s redovničkim? Sjetimo se pravila koje navodi Kotruljević o tome tko se smije, a tko ne smije baviti trgovinom. Dubrovčanin citira apostola Petra, koji naučava: *Nitko od onih koji vojuju za Boga neka se ne upliće u svjetovne poslove.* Spominje i sv. Jeronima, koji kaže: *Izbjegavaj kao neku kugu crkvenu osobu koja se bavi trgovinom te se iz bijede uzdigla do bogatstva i iz prostote do slave.* Konačno, Kotruljević tvrdi da trgovci »moraju između sebe gajiti neku maltene redovničku stegu«.⁵³

---

⁵¹ KOTRULJEVIĆ, 1989., 213.

⁵² KOTRULJEVIĆ, 1989., 213. Zahvaljujem kolegi dr. Hrvoju Relji s Filozofskog fakulteta u Splitu, koji me je na to upozorio. O ovom citatu vidi bilješku A. RUNJIĆA u KOTRULJEVIĆ, 1989., 419.

⁵³ Kotruljević traži od trgovca da bude bogobožan (KOTRULJEVIĆ, 1989., 237–245).

Drugo. Ne smije trgovati više no što mu je potrebno, nego treba raditi zbog časnog čina i da bude vrijedan divljenja.

Drugo je pravilo temeljeno na stavu da bi idealna svojstva trgovca bila umjerenost, skromnost i suzdržljivost, odnosno na ideji da bi trgovina trebala biti krepostan rad. O tome u više navrata piše Kotruljević. Dapače, on drži da »dostojanstvo trgovčevo mora biti poštovano i cijenjeno... Mnogo toga što se kod drugih tolerira trgovcu je zabranjeno jer je nespojivo s čednošću, solidnošću, ozbiljnošću i čudorednošću trgovčevom. Te vrline ne samo da moraju biti stalno prisutne... Trgovci su gotovo riznica ljudskih vrlina.«

Na kraju spomenimo posljednje, treće pravilo, koje je i danas čitko:

Treće. Treba poštivati zapovijedane blagdane i na te dane ne smije trgovati.

I danas, u doba najljucjeg konzumerizma, raspravlja se o neradnoj nedjelji, kao i u XV. stoljeću. S tim u vezi Kotruljević piše: »Stoga smo mi, hoteći slijediti onog najvišeg, vječnog i nepobitnog naučitelja, ustanovili trgovačku subotu.« Te dodaje: »Svaki vjoran kršćanin dužan je na sve zapovijedane blagdane slušati misu... Stoga, dragi moji trgovci, ne samo na zapovijedane blagdane, nego i svaki dan stalno imajte običaj i naviku da slušate misu.« Nažalost, tekst četvrtog, petog i šestog pravila nije čitak, a nastavak teksta je izgubljen. Stranice na kojima je bio ispisan izgubljene su/iskidane. Stoga je danas nemoguće rekonstruirati cjelovit »pravilnik« o idealnom trgovcu kotorskog plemića i trgovca, koji je bio u vlasništvu Buće Mihovilova i usporediti ga s Kotruljevićevim traktatom.

Svakako, kotorski kodeks izuzetno je dragocjen materijal za istraživače petnaestostoljetnih traktata o trgovini. Dok je u Kotruljevića traktat o manama i krepostima sastavni dio traktata o idealnom trgovcu, u kotorskom kodeksu rasprava o krepostima posebno je poglavlje. No u kotorskoj raspravi o vrlinama ni na jednome mjestu u tekstu ne spominje se trgovački stalež niti se raspravlja koje bi idealne osobine trebao imati trgovac. No u samom uvodu rasprave, u njezinu prvom poglavlju *Della fede*, odmah poslije Apostolskog vjerovanja, citirana su sljedeća dva citata iz psalama:

U grabež se ne uzdajte, niti se otetim tašto hvalite; umnoži l' se blago, nek vam za srce ne prione, Ps 61,11;

Gle čovjeka koji ne uze Boga za svoju zaštitu, već se uzdao u veliko bogatstvo i osilio se u svojim zločinima, Ps 51,8.

Kotorski traktat rasprava o krepostima upućen je svim vjernicima, neovisno o staležu, statusu, zanimanju, spolu ili životnoj dobi: »Ricorda se i fedeli dei tutti i commandamenti del signore« (f. 57v). Ovaj se traktat bavi načelima kršćanske moralke i duhovne teologije, načelima etičkog života i savršenstva utemeljenim na Dekalogu i u Kristu.

Podsjetimo se na još jednu misao iz traktata *O trgovini i savršenom trgovcu* dubrovačkog humanista, trgovca i plemića Benka Kotruljevića. Prema Kotruljeviću, glavna krepost koju bi trebao imati trgovac jest umjerenost, jer je ona vrhovna krepost koja sa sobom povlači druge kreposti. Uz nju, Kotruljević drži da trgovca treba krasiti razboritost, pravednost i jakost. Istodobno, Kotruljević traži od trgovca da bude bogobojazan i da se moli, kao i da dijeli siromasima milostinju, kako bi se očitovala njegova dobrostivost.

Kotorski kodeks prožet je humanističkim etičkim idealom *Virtus*, koji personficiraju četiri stožerne kreposti preuzete iz Aristotelove etike: razboritost, pravednost, hrabrosti i samosvla-

davanje (*justicia, prudentia, fortitudo i temperantia*), i tri bogoslovne kreposti: vjera/bogobožnost, ufanje (pouzdana nada) i ljubav prema Bogu i bližnjemu (*spes, charitas i fides*). Svetost se iskazuje kroz jedinstvo svih kreposti. Svi su kršćani pozvani da iskazuju spomenute kreposti, ali svetac može biti samo onaj koji ih je posvjedočio na junački način, poput sv. Tripuna. Na kraju ostaje Božji i ljudski sud tko je te kreposti iskazao za života, a tko nije.

Kad u takvom kontekstu sagledamo kodeks u kojem su Ispovijed nepoznatog trgovca, *Čistilište sv. Patrika* i *Traktat o krepostima* povezani sa *Životom sv. Tripuna* i kraćim tekstom o uzornom trgovcu, biva nam jasniji povod njegova nastanka.

Dileme uz transkripciju Traktata o krepostima

Na stranicama koje slijede, ff. 43r–61v, ispisan je tekst Vjerovanja (f. 43v). Tom tekstu nedostaje završetak, odnosno, nedostaje list na kojem je završetak bio ispisan. Na tekst Vjerovanja nastavlja se poduža teološka studija, *Traktat o krepostima* (ff. 44r – 61v), kojem nedostaje početak. Taj je poduži tekst opremljen s pet minijatura kreposti: na f. 53v prikazana je *Carità* (Ljubav), na f. 58v plavokosa *Temperanza* (Umjerenost); na na f. 60r *Justicia* (Pravednost), a na f. 61v *Forteca* (Jakost). Nalaze se na kraju poglavlja koja se na njih odnose. Pitamo se zašto se u kodeksu nema prikaza teoloških alegorija Nade i Vjere, iako se njima bavi oveći dio traktata ispisan na pet listova (f. 44r – 48v). Zašto nedostaje alegorijski prikaz stožerne kreposti Razboritosti (*Prudencia*), kojoj je posvećen dio traktata? Čitajući tekst traktata uočiti ćemo da u prvom dijelu nedostaje (ne zna se kada je iskidana) jedna stranica, i to upravo ona za koju se može pretpostaviti da se na njoj vjerojatno nekoć nalazila minijatura Nade. Ta se stranica nalazila na kraju poglavlja posvećenog nadi, a prethodila je onoj koja je danas numerirana kao f. 48. Čitajući uočavamo da nedostaje i jedna stranica kojom je nekoć završavalo poglavlje posvećenog Razboritosti/*Prudenciji*. Ta je stranica nekoć prethodila današnjoj f. 56, onoj na kojoj je nepoznati autor zapisao Makrobijeve stavove o umjerenosti.

Traktat započinje florealnim inicijalom »C« (prvo slovo riječi *Credo*, Vjerovanje). Traktat o pojedinoj kreposti najčešće počinje nazivom kreposti kao naslovom (*Della fede, Della prudencia, Della forteca*). Uočili smo da je koncept likovne opreme traktata sljedeći: poglavlje o pojedinoj kreposti završava minijaturom s alegorijskim prikazom opisane kreposti.

S. Marcon je Traktat o kreposti i manama povezala sa *Scala paradisi* i nekolicinom poznatih srednjovjekovnih traktata o krepostima.

Opsežni kotorski Traktat o kreposti zasigurno zaslužuje iscrpnu teološku analizu. Zašto je uvršten u kodeks Buće Mihovilova? Kada bismo znali više o podrijetlu rukopisa koji su zapisani u kodeksu iz Marciane, mogli bismo preciznije interpretirati ulogu Buće Mihovilova u nastanku kodeksa iz Marciane. Je li možda on bio izvršiteljem »knjiškog projekta« nekog uglednog člana svoje obitelji koji je bio klerik po profesiji? Intonacija kotorskog *Traktata o krepostima* razlikuje se od Kotruljevićeve rasprave o krepostima (koja je pisana iz osviještene pozicije/gledišta plemića, humanista i trgovca). U Traktatu o krepostima uvršteni su raznovrsni biblijski i teološki citati koji se odnose na pojedine bogoslovne i stožerne kreposti: biblijski citati iz evanđelja (po Mateju i Luki), Postanka i Otkrivenja,

pojedinih proroka, psalama, apostolskih poslanica, djela crkvenih otaca (Jeronima, Avgustina, Ambrozija, Grgura), srednjovjekovnih svetaca poput sv. Tome Akvinskog i sv. Frane Asiškog te citati jednog od najuglednijih kasnoantičkih pisaca, neoplatonista Makrobija.

Trima bogoslovnim krepostima posvećeni su listovi od f. 43r do f. 53r, a nastavak traktata stožernim (kardinalnim) krepostima (f. 53v – f. 61v).

Držim da posebnu pozornost treba posvetiti činjenici da nepoznati kotorski traktatist osobito važnost daje Makrobiju, kojeg citira čak na pet mjesta u traktatu. Pozivanje na (neo) platonistu Makrobija odraz je zapadne srednjovjekovne misli, kao i one humanističke. Traktatist preuzima od Makrobija njegove citate o četiri stožarne kreposti, *virtù politicae* iz knjige o Scipionovu snu, preuzimajući od njega ono što filozofi zovu *quadripartizione plotiniana (porfiriana)*. Zanimljiv je njegov stav o važnosti *virtù politicae (virtù praticae)*, koje ističe Makrobije u *In somn. Scip.* I 8. Nepoznati autor kotorskog traktata osvrće se na tri područja ljudskog djelovanja: moralno, građansko (koje razmatra kroz *virtu cardinali*) i u obitelji (kao Kasiodor u drugoj knjizi *Institutiones*). Tako traktatist ističe osobu koja u sebi posjeduje sve četiri stožerne kreposti (koje zovu i *virtù politicae*), čovjeka koji je razborit, umjeren, jak i pravedan.

Na f. 55 traktatist se bavi razboritošću (*Prudencia*). Nažalost, nedostaje cijela stranica nekoć posvećena toj kreposti. Stoga danas ne možemo rekonstruirati u cjelini kakav je njegov stav prema toj kreposti, koju ističu Ciceron i Makrobije, a koja bi prema pojedinim srednjovjekovnim traktatima bila »važnija« od ostalih stožernih kreposti, primjerice u *Moralium dogma philosophorum* iz XII. stoljeća, koji se pripisuje Guglielmu da Conches, ili u *Tresoru Brunetta* Latinija. Međutim, valja uočiti da kotorski traktatist nju obrađuje kao prvu između stožarnih vrlina, prije *Iustitie, Temperantie i Fortece*, dajući joj na taj način određenu prednost. Na kraju traktata bavi se velikodušnošću/*Magnaminita (secundo macrobio la virtù della forteca produce magnificencia. Magnanimita. Fiducia. Securta. Constanca. Toleranca. Fermeca)*. Ta je krepost u traktatu Martina de Braga predstavljena kao peta stožarna krepost (s tim da on nju naziva i *Fortezza*). N. Rubinstein piše kako sv. Toma u ovoj temi slijedi Aristotela, po kojem je *Magnanimitas* ukras ostalim stožarnim krepostima.⁵⁴

Običan vjernik iskazuje svoju vjeru kroz Vjerovanje, stoga njega pisac predstavlja u samom uvodu svojeg traktata⁵⁵ Augustin govori o eksplicitnoj vjeri i Isusu Kristu kao jedinom posredniku između Boga i čovjeka.

No u prvom dijelu traktata (f. 43v – f. 48v), koji slijedi nakon prijepisa Apostolskog vjerovanja, pisac pozornost posvećuje odabranim mjestima u Svetom pismu na kojima se govori o nadi (Ps 110,9; Ps 51,8; Ps 61,9; Ps 33,16; Ps 118,49). Osim Svetog pisma, razmišljajući o nadi citira sv. Ambrozija, Ps 118 i franjevačkog teologa Nicolu de Lira. Danas ne znamo kako završava poglavlje posvećeno nadi, niti kako započinje poglavlje posvećeno ljubavi. Govoreći o milosrdnoj ljubavi, na samom početku citira sv. Pavla iz Poslanice Korinćanima: »Kad bih ljudske i anđeoske jezike govorio, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči.«

⁵⁴ Nicolai RUBINSTEIN, *Studies in Italian History in the Middle Ages and the Renaissance I. Political thought and the language of politics. Art and politics.* ur. G. Ciappelli, Rim, 2004., 355.

⁵⁵ *The Ethics of Aquinas*, Stephen J. Poe, Editor, Georgetown University Press, Washington, D. C, 2002.

U nastavku, nakon dvaju citata iz Matejeva evanđelja i jednog citata iz Lukina evanđelja, koji tumače drugu zapovijed (ljubav prema bližnjem), nakon citata sv. Augustina i sv. Tome, spomenut će sv. Franju Asiškog, koji je u Pravilu napisao: »Kao što majka voli svojega sina, još više osoba mora voljeti svojega duhovnog brata« (f. 51v).

Sveti Augustin drži ljubav korijenom/izvorom svih kreposti. Navodi prioritete i kojim ih redom treba ljubiti (na prvome mjestu Boga, na drugome mjestu sebe sama, na trećem bližnje, a na četvrtom vlastito tijelo): »Quanto alla terza cossa çoe al ordine dela carita dico secundo agustino primo de doctrina xristiana. Che quatro cosse se debono per carita amare. Una sopra noi çoe Idio. Secunda laser nostra çoe noi medessimi. Terça apresso noy çoe el proximo el angelo. Quarta soto noy çoe el proprio corpo.«

Iako se u traktatu intenzivno bavi Kristovom zapovijedi ljubavi i interpretacijama ljubavi temeljenim na Dekalogu, alegorija Dobrostivosti, Milosrđa ili Ljubavi (*Carità*) u kodeksu nije prikazana na tada uobičajen način, kao žena po čijem se tijelu penju djeca.⁵⁶ Na minijaturi vidimo okrunjenu plavokosu ženu kako sjedi na klupi, odjevenu u plavi plašt sa zelenim postavom i crvenu haljinu. Kljastom prosjaku, koji do nje kleči na tronošću, daje novac iz novčanika u obliku vrećice. Je li autor minijature trebao uskladiti prikaz sa željom naručitelja? Alegorija Dobrostivosti prikazana je kao žena koja daje novac siromasima. Ona je opozicija prikazu alegorije Škrtosti (pohlepe) u kodeksu na f. 7v, koja je predložena kao žena što sakriva novac u ormar. Otkriva li nam ikonografija tih dviju minijatura nešto o naručitelju kotorskog kodeksa? Sjetimo se nanovo Kotruljevića, koji piše: »Trgovac mora biti široke ruke u pružanju pomoći siromasima i davati im milostinju iz svojih sredstava koliko se ona proširuju« (Poglavlje III. O milostinji).⁵⁷

Analizirajući bogoslovnu krepost ufanja/*Speranca* traktatist citira sv. Tomu Akvinskoga (IIa IIae, qq. 17–22). Čak pet stranica traktata posvećenih toj kreposti (ff. 44–48) govori o važnosti koju joj daje traktatist. Nažalost, stranica s prikazom te alegorije nije sačuvana.

Stožernim krepostima posvećeno je osam sačuvanih listova kodeksa, počevši od f. 54v do posljednje stranice traktata, f. 61v. Trektat započinje analizom kreposti razboritosti (*Della prudencia*). U nastavku, raspravljajući o umjerenosti, nepoznati se traktatist poziva na Makrobija, koji je jedini pisac spomenut u kotorskoj raspravi, a koji nije bio kršćanin: »*Temperancia est nichil apetere penitendum in nullo moderacionis legem extendere. L'excedere sub vigo racionis cupiditatem domare.*« Čuveni antički pisac zaključuje da je umjerenost ne poželjeti nijednu nedozvoljenu stvar (»*Temperancia he non desiderare alcuna cossa illicita*«).⁵⁸ Spomenimo, usput, da je djelo Ambrozija Makrobija, *Somnium Scipionis ex Ciceronis libro de Republica excerptum* objavio u Bresciji dana 6. lipnja 1483. čuveni tiskar dubrovačkog podrijetla Dobričević Dobrić (Bonino de Boninis).⁵⁹ Makrobijevu *Komentaru o Scipionovu snu* autor kotorskog traktata vraća se više puta u traktatu o

---

⁵⁶ O ovom ikonografskom tipu vidi Matilde BATTISTINI, *Simboli e allegorie*. Dizionario dell'Arte, 2002., 297. Autorica navodi da prikaz alegorije okružene djecom govori o tome da dobrostivost u sebi spaja kvalitete vjere i nade.

⁵⁷ KOTRULJEVIĆ, 1989., 245–253.

⁵⁸ O tumačenju četiri stožernih kreposti tijekom kasnoga srednjeg vijeka i renesanse na temelju Cicerona *De Inventione* i *De re publica* te Macrobijeva *Komentara Scipionova* sna vidi *Cicero's theory of virtue i justice*

⁵⁹ Milan PELC, »Ilustracije u tiskopisima Dobrića Dobričevića«, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 24/2000., 135–154.

stožernim krepostima. Makrobijevo se djelo čitalo i citiralo u Kotoru nekoliko desetljeća prije nego što je prvi put tiskano.

Govoreći o osjetilima, autor kotorskog traktata podsjeća nas na propovijed sv. Augustina u kojoj je slavni teolog kazao za pet osjetila (*Vedere, Audire, Odorare, Sustare, Tohare*) da su kao petera vrata na koja se ulazi u čovjeka (f. 56r).⁶⁰ U nastavku rada, raspravljajući o umjerenosti, podsjeća na moralne savjete sv. Grgura (f. 57r).⁶¹

Na kraju ovog poglavlja u kodeksu je smještena alegorija Umjerenosti (*Temperanzia*), prikazana kao okrunjena žena koja prelijeva iz jednog vrča u drugi. Biti umjeren znači ne pretjerati u piću. Stoga je krepost prikazana kako izlijeva tekućinu iz jednog vrča u drugi, kako piše M. Battistini, »miješajući vino s vodom«.⁶²

Nastavak traktata posvećen je pravедnosti. U njemu se ponovno vraća Makrobiju. Pravédnost je atribut Božje providnosti koja preko upravljača i vladara svijeta daje svakom njegovu prava. Kako je svojedobno pisao M. Petrak, ta se pravédnost »putem prijestolja objavljuje u dva vida. S jedne strane kao mač što siječe, dijeleći pravédno od nepravédnog, a s druge strane kao vaga što svima nepristrano mjeri. Tim simboličkim izričajem označena su dva temeljna oblika pravédnosti, poznata još od Aristotela: diobena pravédnost (*iustitia distributiva*) i izjednačujuća pravédnost (*iustitia commutativa*).«⁶³ Na kraju ovog dijela traktata u kotorskom kodeksu pravédnost je prikazana kao okrunjena žena koja sjedi na prijestolju s mačem i vagom.

Gdje je crtač blizak Lovri Dobričeviću pronašao uzor za minijaturu pravde? Na to pitanje nije lako odgovoriti. Nedostaju nam za komparaciju nekadašnja kiparska oprema i oslići dalmatinskih kneževih dvorova i vijećnica. Primjerice, izgubljene su onodobne fresko dekoracije u dubrovačkome Kneževu dvoru te ukras općinske Vijećnice. Pod utjecajem *In somn. Scip.*, Ambrogio Lorenzetti prikazao je na svojoj čuvenoj freski Alegorije Dobre vlade u sijenskoj vijećnici stožerne kreposti (među koje je uključio *Magnanimitas* i *Pax*) te tri bogoslovne kreposti. Razboritost (*Sapientia*) postavljena je iznad pravde (*Iustitie*). Nažalost, u Dalmaciji nisu dosad prepoznata umjetnička djela na kojima se na tako jasan način može prepoznati odjek Makrobija, osim kotorskog kodeksa.⁶⁴

U južnoj Dalmaciji sačuvane su dvije skulpture Pravde, od kojih samo jedna iz XV. stoljeća. Riječ je o dubrovačkoj skulpturi Pravde, koja sjedi na tzv. lavljem prijestolju, a koju je isklesao lombardijski kipar Pietro da Milano ili netko iz njegova kruga. Ona u ruci ne drži mač i vagu (svoje uobičajene attribute), nego traku s natpisom *iussi suma mei sua vos cuicumque tueri*. Smještena je na vrhu stepenica koje vode u sudnicu u dubrovačkom Kneževu dvoru.⁶⁵ Nekoliko godina poslije isklesao je Frane Vranjanin (ili Pietro da

⁶⁰ Pod utjecajem srednjovjekovne teologije drži se da su osjetila ulazna vrata za grijeh. BATTISTINI, 316.

⁶¹ Prisjetimo se da je umjerenost prema Kotruljeviću vrhovna krepost, koju bi trebao imati trgovac, jer ona za sobom povlači druge vrline. KOTRULJEVIĆ, 1989., 367–377.

⁶² BATTISTINI, 299.

⁶³ Marko PETRAK, »Recepcija Ulpijanove definicije pravédnosti u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2007./57, (6), 955–978 i 954–977.

⁶⁴ N. Lonza drži da je stara dvornica Velikog vijača u Dubrovniku već 1345. godine bila oslikana freskama s političkom porukom (*storie et picture*). Pretpostavlja da je na njima bio razvijen ikonografski program Dobre Vlade, poput onih u talijanskim komunama. LONZA, 2006., 33.

⁶⁵ Igor FISKOVIĆ, *Kiparstvo u Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, Muzejski prostor, Zagreb, travanj-

Milano)⁶⁶ stojeću figuru Pravde na trijumfalnom luku Castel Nuova u Napulju. U osvjetljenju sedmog desetljeća nastaje jedan dalmatinski reljefni prikaz sjedeće Pravde, ikonografski najbliži kotorskoj minijaturi, a koji je isklesao Nikola Firentinac (1471./1472.) u trogirskoj gradskoj loži.⁶⁷ No, dok skulptura u trogirskoj loži ima pravne konotacije (vezane uz njezin smještaj u loži), alegorija Pravednosti u kodeksu prikazana je kao krepost koja je shvaćena kao transcendentna kategorija, a njezin je praizvor u kršćanski shvaćenom Bogu. Spomenimo da se na tornju kotorskoga gradskog sata nalazi reljef s prikazom alegorije Pravde s vagom, koji C. Fisković datira u XVII. stoljeće.⁶⁸

U kotorskom traktatu pisac se Makrobiju vraća u zadnjem dijelu *Traktata o krepostima*, koje je posvećeno alegoriji koju nazivaju Jakost, Snaga i Postojanost. Rasprava o ovoj temi zaključena je minijaturom Snage na f. 61v. Alegorija Jakosti (*Forteca*) prikazana je kao sjedeća okrunjena ženska figura sa stupom u ruci. Možemo je usporediti s alegorijskom stojećom figurom Snage atribuiranom dubrovačkom kiparu Leonardu Petroviću, datiranom u kraj XV. stoljeća. Pretpostavlja se da je pripadala ukrasu općinske Vijećnice.⁶⁹ Danas je pohranjena u lapidariju Gradskog muzeja u Rupama u Dubrovniku. Uspoređena je s antičkom Minervom. Prikazana je u rimskom oklopu s oderanom lavljom kožom na glavi (vjerojatno je držala mač u ruci koja je prelomljena), a drugom rukom prelama stup.

---

lipanj 1987.; Dubrovački muzej, Knežev dvor, Dubrovnik, srpanj-rujan 1987., 128. U ovoj skulpturi Fisković prepoznaje poruku koja se odnosi na čvrstinu sudstva kao unutarnje poluge poretka. O kipu vidi Ante ŠO-LJIĆ, »O ranoj renesansi u Dubrovniku«, *Anali* 40/2002., 136.

⁶⁶ U novije vrijeme R. Novak Klemenčić pripisuje skulpturu Pravde Pietru da Milanu. Renata NOVAK KLEMENČIĆ, *Pietro di Martino da Milano in njegov dubrovniški opus*, magistarski rad, Ljubljana 2000.; ISTA, s. v. Laurana, Francesco, *Dizionario biografico degli italiani*, 64, 2005.

⁶⁷ O ikonografskim aspektima vrline pravednosti, izrečenim putem simbola vage i mača, v. PLEISTER/SCHILD (eds.), *Recht und Gerechtigkeit im Spiegel europäischer Kunst*, Köln, 1988.; Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb/Dubrovnik, 1999., 386; Antun CVITANIĆ, *Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305.*, Supetar, 1968., 56; M. PETRAK, »Recepcija Ulpijanove definicije pravednosti u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2007./57, (6), 955–978 i 954–977. O trogirskom prikazu Pravde vidi I. BABIĆ, *Kulturno blago Trogira*, Zagreb, 1987., 113; R. IVANČEVIĆ, »Trogirska loža: TEMPLVM IVRIS ET ARA IVSTITIAE (1971.)«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31/1991., 122, 137, 139–142, 146. Lj. KARAMAN je opisuje u: *Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijeka*, Zagreb, 1933., 87–88: »Alegorija Pravde. To je ženska figura koja u ljevici drži vagu, da odmjeri počinjeno dobro i zlo; ona sjedi na kugli s krilima, da brže stigne krivca.« Uz alegoriju Pravde povezan je tekst natpisa koji drže krilatim genijima koji je okružuju: TV REGINA POLOS TOTVM MODERARIS ET ORBEM – PER TE IVRA VIGENT: PER TE SVA QVISQVIS REPORTAT. Prijepis je objavljen u T. G. JACKSON, *Dalmatia, Quarnero and Istria with Cattigne in Montenegro*, vol. II., 1887. O reljefu vidi Samo ŠTEFANAC, *Kiparstvo Nikole Firentinca i njegovog kruga*, Split, 2006., 117.

⁶⁸ Cvito FISKOVIĆ, *Spomenička baština Boke kotorske*, Zagreb, 2004., 85.

⁶⁹ Cvito FIKOVIĆ, »Za obnovu dubrovačke Vijećnice«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 25/1985.; *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeća*, Muzejski prostor, Zagreb, travanj-lipanj 1987.; Dubrovački muzej Knežev dvor, Dubrovnik, srpanj-rujan 1987., K/17, 337; I. FISKOVIĆ, »Skulptura u urbanističkom usavršavanju renesansnog Dubrovnika«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, 26/1988., 61–62 (gdje autor obrađuje i skulpturu *Sacra mens*); Stanko KOKOLE, »Ciriaco d'Ancona u Dubrovniku: Renesansna epigrafika, arheologija in bujanje antike u humanističnom oklopu mestne državnice sredi petnajestoga stoljeća«, *Arheološki vjesnik*, 42, Ljubljana, 1990., str. 663–697; ISTI, »Cyracus of Ancona and the Revival of two Forgotten Ancient Personification in the Rector's Palace of Dubrovnik«, *Renaissance Quarterly*, 1996., 234. O skulpturi je Igor Fisković govorio u referatu održanom na XI. Danima Cvita Fiskovića 17–20. rujna 2008. (zbornik *Umjetnost i naručitelji*, u tisku). Vidi i I. FISKOVIĆ, »Dubrovački kipari Leonard i Petar Petrović«, u: *Sic Ars Dependitur Arte*, zbornik u čast Vladimira Markovića, Zagreb, 2009., priredili S. Cetvnić, M. Pelc i D. Premerl, 166–167.

Sličan prikaz Jakosti u klasičnoj odjeći sa stupom kao atributom nalazimo na pročelju Lože trgovaca (sjedištu bratovštine trgovaca) u Anconi. Ankonitanski prikaz Igor Fisković dovodi u vezu s onodobnim humanističkim idejama. Stanko Kokole, pišući o dubrovačkoj skulpturi Jakosti, uvjerljivo je pokazao da je dubrovački kip isklesan prema grafici s prikazom *Forteze*, a koja pripada ciklusu renesansnih alegorijskih figura prikazanih na kartama za tarot koje su se na talijanskom tržištu pojavile oko 1465. godine (tzv. *Tarocchi del Mantegna*).⁷⁰

U ovom kontekstu zanimljivo je prisjetiti se alegorijskih figura koje pripadaju skulpturalnom ikonografskom programu glavnog pročelja ankonitanske trgovačke lože. Ono je – kažu – trebalo odraziti društvenu moć bratovštine trgovaca u jednom gradu sličnom Kotoru, okrenutom pomorstvu i trgovini. Na pročelju lože koju je za D. Benincassu gradio Juraj Dalmatinac između 1450. i 1458. godine prikazane su četiri stojeće alegorijske figure, i to dvije skulpture bogoslovnih kreposti: Nade sa sidrom (*Speranza*, koja se povezuje s Vjerom) i Dobrosvosti/Ljubavi, okružene malom djecom (*Carità*, jedna od najljepših skulptura Jurja Dalmatinca!), te dvije skulpture stožernih kreposti: alegorija Pravednosti (*Justizia*, nekoć je držala vagu kao simbol) i Jakosti /*Forteca* (Fisković drži da ona ujedno simbolizira i Razboritost) sa stupom kao atributom. Kako pokazuje I. Fisković, njih četiri predstavljaju četiri tada poželjne kreposti, ali, ujedno, simboliziraju Dobru vladu.⁷¹ Dvije su alegorije prikazane u klasičnoj odjeći, Pravednost i Jakost. Za prikaz alegorije Dobrosvosti/Ljubavi u Anconi (predstavljena je kao naga žena okružena djecom) Juraj Dalmatinac je uzeo potpuno različit ikonografski obrazac od onoga koji je uzeo kotorski minijaturist.⁷²

Ovdje sam ukazala samo na prikaze alegorija kreposti dalmatinskih majstora ili majstora djelatnih u Dalmaciji koji neposredno prethode ili su suvremeni minijaturama iz kotorskog kodeksa. Vrijedilo bi pokušati pronaći komparacije i u svijetu iluminacije. S tim u vezi valja spomenuti da koncept ukrašavanja teksta koji se bavi temama kao što su sedam slobodnih umjetnosti ili krepostima, likovima ženskih sjedećih ili stojećih alegorijskih figura, nije nepoznat u minijaturistici XV. stoljeća. Primjerice, u prijepisu rukopisa kasnoantičkoga poganskog pisca Marziana Capella (Martianus Minneus Felix Capella) *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*, koji se vodi pod signaturom ms. Urb. Lat. 329 u Biblioteca Apostolica Vaticana, nalazimo vrlo slično likovno rješenje. Doduše, umjesto alegorija kreposti ili mana na minijaturama urbinskog podrijetla prikazane su alegorije *artes liberales* (Gramatika, Retorika, Matematika, Muzika, Dijalektika i Geometrija). Minijature se pripisuju renesansnomu minijaturistu Gherardu di Giovanni del Flora, a datiraju se u

⁷⁰ S. KOKOLE, »Venera i Mars na portalu Kneževog dvora. O porijeklu prvog mitološkog prizora *all'antica* u kiparstvu renesansnog Dubrovnika«, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, 122–123. O tome vidi i I. FISKOVIĆ, »O značenju i porijeklu renesansnih reljefa«, 210–212.

⁷¹ Dobra vlast temelji se na četiri kreposti, o čemu piše Makrobije (*nam si ab omni quidem doctrina habeantur aliens, in re publica tamen et prudens et temperatus et fortis et iustus sit, hic, a feriatis remotus, eminet tamen actualium vigore virtutum, quibus nihilo minus caelum cedit in praemium* (In somn. Scip. II 17,5 kao i I 1,8).

⁷² Miroslav MONTANI, *Juraj Dalmatinac i njegov krug*, Zagreb, 1967., 32; I. FISKOVIĆ, »Georgius Mathei Dalmaticus ad Ancona«, u zborniku *Marche e Dalmazia tra umanesimo e barocco*, Atti del Convegno Internazionale di Studio, ur. S. GRACIOTTI, M. MASSA, G. PIRANI, Ancona, 13.-14. V. Osimo 15. V. 1988., Edizioni Diabasi 1993., 86–87; Fabio MARIANO, »Giorgio di Matteo da Sebenico in Ancona«, u: *nav. dj.*, 1993., 66–67.

sedamdesete godine XV. stoljeća. Narudžba ovoga ilustriranog kodeksa čuvenog djela poganskog pisca kasne antike vezuje se uz urbinskog vojvodu Federica da Montefeltra.⁷³ Posebna zanimljivost kotorskih alegorijskih figura jesu boje njihove odjeće. Možemo li tražiti simboliku u bojama odjeće koju nose alegorijske figure u kodeksu? Uobičajeno je prikazivanje Nade u zelenoj haljini, a Dobrosvosti/Milosrdne Ljubavi u crvenoj haljini.⁷⁴ Umjerenost se prikazuje u crvenoj haljini i s plavim plaštem, Pravednost u zelenoj haljini i s crvenim plaštem. Alegorija Dobrosvosti, ljubavi (*Carità*) prikazana je kao okrunjena plavokosa žena što sjedi na klupi, odjevena u plavi plašt sa zelenom postavom i crvenu haljinu. Alegorija Oholosti odjevena je u plavu haljinu, preko koje nosi crveni plašt zelene postave. Alegorija Zavisti prikazana je kao stojeća figura duge raspuštene svijetle kose, a odjevena je u crvenu haljinu sa zelenim plaštem. Njezin je pratitelj bijeli pas s mrljama po tijelu, nalik psu dalmatincu.

Na freski Dobre vlade A. Lorenzettija u Sieni Oholost je obučena u crvenu haljinu!⁷⁵ Primjerice, žuta i zelena su za srednjovjekovni senzibilitet boje nereda, razuzdanosti, a potkraj srednjega vijeka i ludila. Upravo su zato i prisutne na kostimima lakrdijaša i dvorskih luda. O tome postoje brojna svjedočenja počevši od XIV. stoljeća. U simbolici boja kasnoga srednjeg vijeka žuta je boja dvoličnosti i izdaje. Crvena je, primjerice, boja koja obilježava kršćane koji obavljaju nečasne dužnosti (prostitutke, krvnici) ili, pak, pogođene bolestima (poput gubavaca), koje je srednjovjekovni mentalitet uvijek povezivao s grijehom. Plava boja (sjetimo se koliko je u XV. stoljeću bila skupocjena boja!) vezivana je uz uzvišene likove poput Bogorodice, a tom je bojom minijaturist u kodeksu obojao plaštev Dobrosvosti i Umjerenosti.

* * *

Zahvaljujući kotorskom kodeksu i Kotruljevićevu traktatu dobivamo plastičniju sliku o tome u kojoj su mjeri humanisti Dubrovnika i Kotora u drugoj polovini XV. stoljeća bili zaokupljeni raspravljanjem o krepostima. U tom smislu kotorski traktat zasigurno će privući mnoge istraživače.

U popisima knjiga u kotorskim kućama XV. stoljeća navode se bogoslužni tekstovi, misali, psaltiri, brevijari, Biblije, priručnici, teološka literatura, popularni spisi o životima svetaca i crkvenih otaca, djela iz kanonskog prava i filozofije te pokoje djelo antičkog pisca. Arhivska građa govori o djelatnosti nekolicine prepisivača u Kotoru tijekom XV. stoljeća. Naslovi djela koje su prepisivali govore nam o kulturnoj razini naručitelja. Istraživači kotorske povijesti R. Kovijanić i I. Stjepčević obradili su djelatnost kotorske gramatikalne škole nakon 1429. godine, kada drže da je se može nazivati gimnazijom. Nastavnik u školi (*magister scholarum grammaticarum Catari*) bio je gradski službenik.⁷⁶ U Kotoru i Dubrovniku oko 1466. godine djeluje nekoliko istaknutih humanista koji su predavali u kotorskoj i dubrovačkoj školi. Među njima se izdvaja Nikola Junčić, brat slikara Matka, dok-

---

⁷³ www.italica.rai.it/rinascimento/iconografia/artlib.htm. Kao u kotorskom kodeksu, i ovdje su alegorijske ženske figure prikazane kako sjede na prijestolju okružene svojim atributima.

⁷⁴ BATTISTINI, 2002., 295.

⁷⁵ Sjetimo se članka Michela PASTOREAUA, »Boje u srednjem vijeku: sustavi vrijednosti i oblici osjećajnosti«, *Kolo*, br. 1, proljeće 2003.

⁷⁶ Risto KOVIJANIĆ – Ivo STJEPČEVIĆ, *Kulturni život staroga Kotora*, Perast, 2003., 35–36.

tor kanonskog prava, koji je umro od kuge između 1465. i 1468. godine u Dubrovniku. U testamentu učenog svećenika Nikole Junčića zapisnom u Dubrovniku dana 10. VI. 1465., koji je jedno vrijeme djelovao u Kotoru kao učitelj, spominje se: *Item unum quinternum de carta imperiali, in quo sunt aliqui tractatus in iure cononico; item unum quinternum epistolarum in vulgari presbitero Andree de Zarnaz. Item in sancto Blasio intra muros iperperos duos, item unum Summarium in iuer canonico in Antibaro in carta bergamina...* Dio knjiga iz filozofije ostavio je oporučno dubrovačkomu dominikanskom samostanu sv. Križa (*Item lego omnes libros in theologia et philosophia et ad artes pertinentes*).⁷⁷ Bio je rektor kotorske škole prije no što se preselio u Dubrovnik. Među njegovim knjigama ističu se Rasprava iz kanonskog prava (*tractatus in iure canonico*) te Rasprava o braku (*Sermonem unum de nupciis*, koju ostavlja svećeniku Vidu).

U vrijeme nastanka kotorskog kodeksa iz Marciane u Kotoru je djelovao kao prepisivač Tripun Siti (Suti, Sciti, Sito), koji je tada bio svećenik i vikar kotorski. Godine 1467. spominje se svećenik Petar, magistar škole.⁷⁸

Među kotorskim prepisivačima tog razdoblja valja spomenuti kapelana crkve sv. Jurja u Zaljevu, Nikolu Jakovljeva Paskvalija (*Nicola de Jaco quondam ser Tripici de Pasqualibus*; Nikola Pasković). Visoke cijene koje je postizao svojim knjigama pokazuju da je bio cijenjen kao prepisivač. Prepisivanje ga je, kažu, koštalo vida, pa je 1453. godine kupio kod ljekarnika naočale.⁷⁹ Kao *rector scholarum in Cataro* u prosincu 1437. godine se obvezao napisati brevijar po narudžbi Tripa Draga, namijenjen crkvi sv. Jakova od Lođe.⁸⁰ Godine 1446. Jakov Gonela, prokurator samostana Male braće sv. Nikole, poklonio je samostanu sv. Nikole zbirku kanonskog prava s isповједnim obrascima, knjigu o osobinama stvari i životinja i knjigu legendi o svecima. Za tu posljednju pretpostavlja se da bi mogla biti *Zlatna legenda* Jacobusa de Voragine. Popularni je tekst nešto kasnije tiskao u Veneciji Kotoranin Andrija Paltašić.⁸¹

Najzanimljivija je biblioteka koju je oporučno ostavio kotorskomu franjevačkom samostanu sv. Bernardina u Guduriću Giovanni de Luxia. On je došao u Kotor za kaštelana kotorske tvrđave, radio je kao notar trideset godina i napisao je i niz sudsko-notarskih knjiga. Bogatu biblioteku (od koje je deset knjiga, među kojima je i Ogledalo križa, *Speculum crucis*) darovao je 31. X. 1458. godine.⁸²

⁷⁷ Jorjo TADIĆ, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-XVI v., 1284-1499*, I, Beograd, 1952., dok 479., 230-232; R. KOVIJANIĆ-I. STJEPČEVIĆ, 2003., 41.

⁷⁸ KOVIJANIĆ-STJEPČEVIĆ, 2003., 42-43.

⁷⁹ ĐURIĆ, 1970., 55; R. KOVIJANIĆ-I. STJEPČEVIĆ, 2003., 36; BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., 124 i 178. Držao je nastavu u školi za dječake. Kovijanić-Stjepčević pretpostavljaju da je bio rektor škole prije 1440. godine.

⁸⁰ Gracija BRAJKOVIĆ, »Skriptoriji i biblioteke u Kotorskoj biskupiji«, u: *Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori*, Zbornik radova, Cetinje, 1989., 119-120.

⁸¹ BLEHOVA ČELEBIĆ, 2006., str. 173.

⁸² V. J. ĐURIĆ, *U senci firentinske unije*, 23; Nenad FEJIĆ, *Kotorska kancelarija u srednjem vijeku*, Beograd, 1980. 45-52. Dokument o predaji knjiga samostanu sv. Bernardina vidi: *Isprave kotorskih notara*, 40. O prepisivanju liturgijskih knjiga: R. KOVIJANIĆ, *Kotorski medaljoni*, Perast, 2007., 153-154. Jedan je misal prije 1431. godine darovao samostanu sv. Jurja pred Perastom. P. BUTORAC, *Opatija sv. Jurja pred Perastom*, Zagreb, 1928., 41.

Dokumenti iz druge trećine XV. stoljeća u Kotoru su sačuvali spomen na više članova obitelji Buća koji su bili svećenici. Godine 1421. spominje se kotorski kanonik Jerolim Buća.⁸³ Don Toma Nikolin Buća spominje se 1420. godine.⁸⁴ U celestinskom samostanu u crkvi Gospe od Milosti na otočiću tada boravi svećenik Ivan Buća. Svećenik Nikola Buća, starješina Sv. Marije od Rijeke, spominje se 1431. godine.⁸⁵ Na smrti je 1431. godine ostavio svojoj matičnoj crkvi uz brevijar nedovršeni »dnevnik« (tako ga imenuje L. Blehova Čelebić), o čemu svjedoči njegova ostavina. Godine 1449. spominje se preminuli svećenik Matija Buća, upravitelj crkve sv. Andrije.⁸⁶ Od redovnika spomenimo Mihena Buću, opata samostana sv. Nikole između 1432. i 1444. godine.⁸⁷

Od dubrovačkih članova obitelji koji su bili svećenici u XV. stoljeću⁸⁸ valja spomenuti Điva/Ivana Buću, dubrovačkog kanonika (umro 1442. godine), unuka Tripuna Petrova Buće, protovestijara bosanskog kralja i sina Nikoleta Gučetić. Njegova je majka utemeljila dubrovački ženski dominikanski samostan sv. Marije od Anđela.⁸⁹ Sačuvana je Đivina oporuka (*Testamentum venerabilis viri domini Johannis de Buchia*), ovjerovljena 10. listopada 1442., na temelju koje dijelom saznajemo koje je knjige posjedovao. No u njegovoj se oporuci ne spominje nijedna suma o krepostima niti rukopis o sv. Tripunu.

Sastavio je oporuku 25. rujna 1442., neposredno prije smrti. Tako znamo da je veliki brevijar ostavio franjevcima u Slanome (*Item lasso a li frari minori de Slano lo mio breviario mezor*). Ćivin oporučni izvršitelj bio je Dobruško Buća.⁹⁰ Mali brevijar i druge knjige koje je posjedovao Đivo/Ivan ostavio je drugom nećaku Jeronimu Bući (*Item lasso a Jeronimo mio nepote lo mio breviario piccolo e tuti quanti li mii altri libri che se trovasse...*).⁹¹ Tripkov brat Jeronim, koji je također bio dubrovački kanonik, umro je 1456. godine. Već smo spomenuli jednog drugog kotorskog kanonika Jeronima, sin Dobre, sestre Klementa Gučetića i Nikole Buće, protovestijara. Na kraju valja spomenuti i braću redovnike, sinove Kotoranina Ivana Marinova Buće, Dimitrija (umro 1498.) i Vinka (Vicka). Iz navedenih podataka vidimo da je obitelj Buća dala tijekom XV. stoljeća veći broj svećenika, kao i da su se knjige nasljeđivale unutar obitelji. Stotinu godina nakon nastanka kotorskog kodeksa (1561.) iz Marciane, kotorski kanonik Jerolim (Jerko) Buća u zajednici s kanonikom Petrom Grubonjom sponzorirao je objavljivanje dvaju himna posvećenih kotorskom za-

⁸³ KOVIJANIĆ – STJEPČEVIĆ., 2003., 192.

⁸⁴ KOVIJANIĆ – STJEPČEVIĆ., 2003., 250.

⁸⁵ KOVIJANIĆ – STJEPČEVIĆ., 2003., 196.

⁸⁶ KOVIJANIĆ – STJEPČEVIĆ., 2003., 193.

⁸⁷ KOVIJANIĆ – STJEPČEVIĆ., 2003., 232., 323.

⁸⁸ Irmgard MANKEN, *Dubrovački patricijat u XIV. veku*, Beograd, 1960., tablica XIV. Buchia. U toj tablici navodi se u XV. stoljeću samo jedan Buchio, sin Palcha Buchie, koji je rođen 1435.-1438., a umro je oko 1456. godine.

⁸⁹ MANKEN, 1960., 423-424, *Genealoške tablice*, XIV. Buchia.

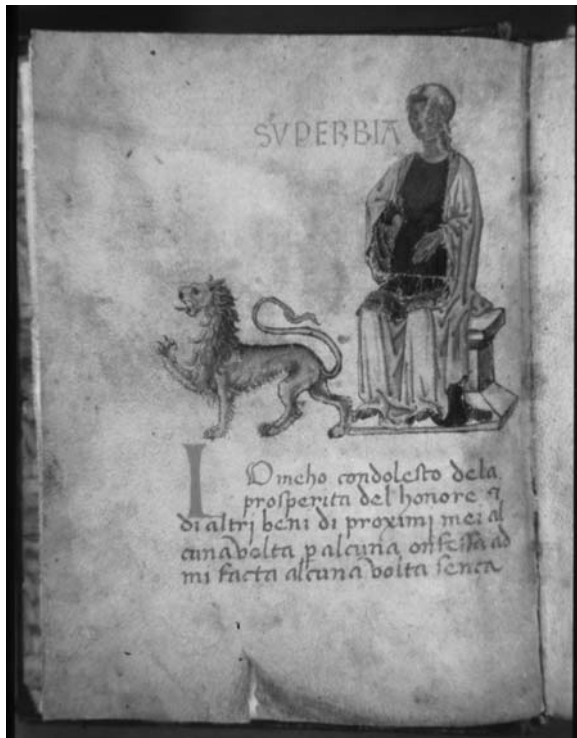
⁹⁰ Dobruško (Dobre) umro je 1456. godine. Brigu za izvršavanje Ćivine oporuke preuzeo je Tripko, Dobruškog sin, koji je obavljao mnoge poslove za oca, a tada je boravio u Dubrovniku. Šest mjeseci poslije, krajem veljače 1443. godine, Tripko je dao Ćivin veliki brevijar napisan na pergameni, koji se u tom trenutku nalazio u franjevačkom samostanu bosanske vikarije u Slanome, dubrovačkom pisaru Marinu Ratkoviću da ga dovrši. Kako je Ratkoviću rok za dovršetak rukopisa iznosio pet mjeseci, reklo bi se da mu je bilo ostalo dosta pisarskog posla na molitveniku. Visina svote od 35 perpera koju Ratković traži od Buchie govorila bi u prilog tome. C. FISKOVIĆ, »Dubrovački sitnoslikari«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dubrovniku*, 6/1950., 8 i 19.

⁹¹ Državni arhiv Dubrovnik, Testamenta notariae, sv. 13, 138 r. Zahvaljujem dr. Nelli Lonza na njezinu prijepisu. Oporuku spominje A. STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige*, 2004., 96-97.

štitniku. U istoj publikaciji, koju je dao tiskati tadašnji kotorski biskup Luka Bisanti, prvi put je objavljena *Tripunova omnia vita, miracula ac martyrii*.

Budući istraživači kodeksa zasigurno će posebnu pozornost posvetiti istraživanju Buće Mihovilova i njegova obiteljskoga kulturnog miljea. Nas je na prvome mjesto zanimala transkripcija dvaju tekstova iz kodeksa, prijevod i analiza kojih otvaraju novi pogled u povijest kotorskog mentaliteta XV. stoljeća. Pokušavajući proniknuti u značenje pojedinih dijelova teksta, s jedne strane, tragajući za identifikacijom naručitelja, s druge, odškrinuli smo prozor u tajnoviti, bogati svijet kulturne baštine Kotora XV. stoljeća. Knjiga iz Marciane, koju su dosada istraživali ili oni koji su se bavili dubrovačkom i kotorskom minijaturistikom ili kultom sv. Tripuna, otkrila je vrijedne podatke o intelektualnim i kulturološkim preokupacijama kotorske humanističke sredine. Iako je – sudeći prema kodeksu – njegov vlasnik Bućo Mihovilov u njoj aktivno participirao, sudbina je htjela da njegovo ime ostane nepoznato kotorskoj historiografiji do kraja XX. stoljeća.

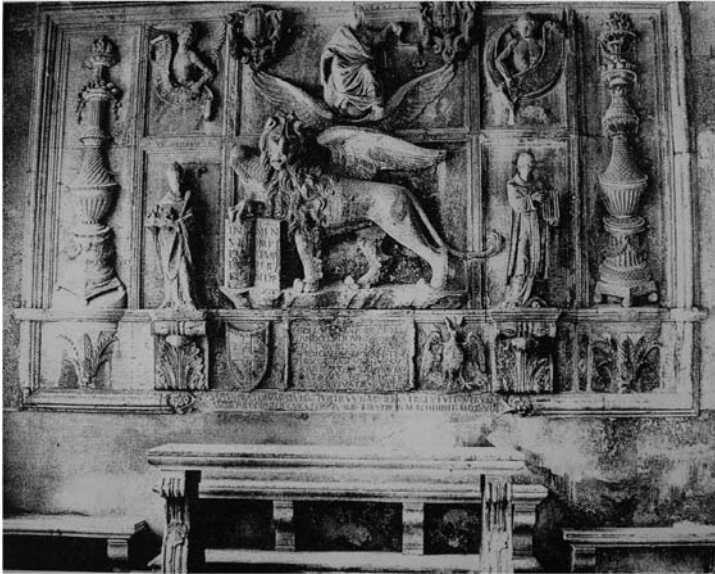
1. Atr. Lovro Dobričević (?), Alegorija Oholosti, Cod. marc. It. XI, 196(=7577), Nr. 7577, Biblioteca Marciana, Venecija, f. 1 v

2. Atr. Lovro Dobričević (?), Alegorija Bijesa, Cod. marc. It. XI, 196(=7577), Nr. 7577, Biblioteca Marciana, Venecija, f. 4 v

3. Atr. Lovro Dobričević (?), Alegorija Ljubavi/Dobrosvosti, Cod. marc. It. XI, 196(=7577), Nr. 7577, Biblioteca Marciana, Venecija, f. 53 v

4. Nikola Firentinac, Oltar Pravde u trogirskoj loži (1471.), stara fotografija izvornog stanja

5. Gherardo di Giovanni del Flora, Alegorija Retorike, minijatura iz knjige Martianusa Minneusa Felixa Capelle, De Nuptiis Philologiae et Mercuri, ms. Urb. Lat. 329, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, f. 64 v (preuzeto s www.italica.rai.it/rinascimento/iconografia/artlib.htm)

*Prilog: Transkripcija Vjerovanja i teksta o krijepostima f. 43r – f. 61v*⁹²

(f. 43v)

Della fede. Creditu in Dio patre omnipotente creatore del çielo et dela terra. Creditu in Yesu Christo suo fiolo unico Signore nostro. Creditu chel sia sta concepto de Spirito Sancto e nato della verçene Maria. Creditu che sia sta pasionato soto Poncio Pilato crucifixo morto e sepulto. Creditu chel desendesse al inferno e el terço di resuscitasse da morte. Creditu chel ascendesse al çielo e siede alla dextra parte de Dio patre omnipotente. Creditu che delli çoe del çielo el sia peruegnir acudegar i uiui e morti. Creditu in lo Spirito Sancto. Creditu in la Sancta Chiesa catolicha⁹³

(f. 44r) che sperare çoe la sperança.

Si piglia largissimamente largamente e stretamente. Largissimamente se piglia per ogni expectamento piaçeuele e despiaçeuele. Unde Grissostimo parlando del teribele aduegnimento di demonii contra quelli li quali non sono aparichiati al tempo dela morte diçe in uno sermone. Tunc si imparatos nos inunnerit quando speramus id est expectamus conturbari. Et questa sperança non he necessaria ne buona per se medesima se non si pigliassi per uno expectamento del teribele iudicio de Dio cum debito aparichiamento perho chel timore de Dio he ha noi necessario e principio di nostra salute. Ps. CX, Santum et teribile nomen eius inicium sapiencie timor domini.⁹⁴

(f. 44v)

Largamente se piglia la Sperança per una confidençia e buona e caitiua. Caitiua quando alcuno spiera e nelle cosse uane del mondo ouer nel suo mal fare furando robando o altro male faciando. E questa Sperança e da fugere sumamente. Ps. LXI, Nolite sperare iniquitatem. E contra quello lo quale he dicto a questa Sperança.⁹⁵ Psalmus. LI, Videbunt iusti et timebunt e super eum ridebunt et dicent. Ecce homo qui non posuit Deum adiutorem sum sed speravit e in multitudine diuiciarum suarum e preualuit in vanitate sua. Pigliasse anche la sperança per una confidencia dassa buona con per confidarssi in Dio Unde nel dicto.⁹⁶ Ps. LXI, Sperat in eo homnis congregacio populi.⁹⁷ Et Ps. LXIII, Laetabitur (f. 45r) mitus

---

⁹² Transkripciju je izrađena na temelju fotokopije mikrofilma. Slovo c/ç zabilježeno je na način kako se moglo očitati s fotokopije i izvornika.

⁹³ Nedostaje list na kojem je nekoć bio ispisan nastavak teksta.

⁹⁴ Psalam 111(110),9–10: *Sanctum, inquit, et terribile nomen eius; initium sapientiae timor Domini; intellectus bonus omnibus facientibus eum. Ecce, timor Domini sapientia, et recedere a malo prudentia (On posla spasenje svom narodu, Savez svoj postavi zauvijek: sveto je i časno ime njegovo! Početak mudrosti strah Gospodnji! Mudro čine koji ga poštuju. Slava njegova ostaje dovijeka!)*.

⁹⁵ Psalam 62(61),11: *Nolite sperare in iniquitate et rapinas nolite concupiscere divitiae si affluent nolite cor adponere (U grabež se ne uzdajte, nit se otetim tašto hvalite; umnoži l' se blago, nek vam srce za nj ne prione)*.

⁹⁶ Psalam 52(51),8: *videbunt iusti et timebunt et super eum ridebunt et dicent 9 ecce homo qui non posuit Deum adiutorem suum sed speravit in multitudine divitiarum suarum et praevaluit in vanitate sua (Pravedni će gledati s užasom i njemu se smijati: 'Gle čovjeka koji ne uze Boga za svoju zaštitu, već se uzdao u veliko bogatstvo i osilio se u svojim zločinima!')*.

⁹⁷ Psalam 62(61),9–10a: *Sperate in eo, omnis congregatio populi; effundite coram illo corda vestra: Deus adiutor noster in aeternum. 10 Veruntamen vani filii hominum (U nj se, narode, uzdaj u svako doba: pred njim srce izlijevajte: Bog je naše utočište! Sinovi su ljudski samo dašak)*.

in domino e sperabit in eo.⁹⁸ E questa speranza po essere presuntuossa e iniusta. Presuntuosa quando la persona dice chel spera in Dio tuta via ofendendolo o negligeramente viuendo. Offendendolo per ho che chi non si uole emendare dale ofesse de Dio non puo da esso sperare seno ira.

Ps. Oculi domini super iustos e aures eius in preces eorum. Uultus autem dei super facientes malla ut perdat de terra memoria eorum.⁹⁹ Nientemeno per che la persona fusse in peccato mortale non deue cesare de fare ogni bene che puo perho che per questo bene puo da Dio sperare retribucione in questo mondo over graçia di conuersaçione como dice Gregorio de. (f. 45v) pe. di. V. Falssas. Negligeramente uiuendo perho che Idio comanda ad ogniuno che si fatiga. Gen. III. In sudore uultus tui etc.¹⁰⁰ Et Iob, V, homo ad laborem nascitur etc.¹⁰¹ Unde lo negligerente fa contra la uolunta di Dio impertanto da Dio non puo sperare graçia. Anche piutosto Dio toglie al negligerente la graçia glia conçessa caciandolo da se como abomineuele, Apoc. III. Ut frigidus esses aut calidus sed quia tepidus es e nec frigidus nec calidus incipiam te euomere de ore meo.¹⁰² Eciam ocioso chi non se exercita in cognoscere e fare la uolunta de Dio quamtum cum a se se occipe in altre cosse. Onde nel omelia. VII. Santo Gregorio dice. Qui sibi uiuit (?) qui carnis sue uoluntate pas- (f. 46r)¹⁰³ citur occiosus redarguitur quia fructus diuini operis non sectatur etc. Po anche la speranza per la quale la persona si confida in Dio esser iusta quando facendo dalla parte sua quello cho po difidessi disse epongassi in mano di Dio confidandosi della sua misericordia e bonta. E questa speranza he necessaria al subsidio temporale e spirituale e a pirdonanca di peccati. A subsidio spirituale imperho che per questa speranza Idio driça la persona per la via dela salute prouer. III. abi fidanca in Dio cum tuto lo cuor tuo e non ti fidare in la prudencia tua in tute le opere tue pensa in Dio e esso dricera la via tua. Ad subsidio temporale imperho che Dio per questa speranza da al homo le cosse nece- (f. 46v) sarie al corpo. Mathi. VI, Nolite ergo solliciti esse dentes. Quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operamur et cetera.¹⁰⁴ Esse alcuna uolta ci lassa sostenere de sasio de queste cosse o he per nostri difecti o he per lo meglio nostro. Ad Romanos. VIII, Scimus coniam diligentibus dominum et cetera.¹⁰⁵ Ad perdonança di peccati per ho che mediante la speranza dela benignita e misericordia di Dio reduçendosi l'omo cum tuto lo core ai Dio consiegue

⁹⁸ Psalam 64(63),11: *Laetabitur iustus in Domino et sperabit in eo et laudabuntur omnes recti corde (Pravednik se raduje u Jahvi, njemu se utječe, i kliču svim srcem čestiti).*

⁹⁹ Psalam 34(33),16: *Oculi Domini super iustos et aures eius in preces eorum (Oči Jahvine gledaju pravedne, uši mu slušaju vapaje njihovne).*

¹⁰⁰ Postanak 3,19: *In sudore vultus tui uesceris pane donec revertaris in terram de qua sumptus es quia pulvis es et in pulverem reverteris (U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: ta iz zemlje uzet si bio –prah si, u prah ćeš se i vratiti).*

¹⁰¹ Job 5,7: *homo ad laborem nascitur et avis ad volatum (nego čovjek rađa muku i nevolju kao što let orlov teži u visinu).*

¹⁰² Otkrivenje 3,15–16: *Scio opera tua quia neque frigidus es neque calidus utinam frigidus esses aut calidus sed quia tepidus est, et nec frigidus nec calidus incipiam te evomere ex ore meo (Znam tvoja djela: nisi ni studen ni vruć! O da si studen ili vruć! Ali jer si mlak, ni vruć ni studen, povratit će te iz usta).*

¹⁰³ Riječ se nastavlja na f. 46 r.

¹⁰⁴ Matej 6, 31: *Nolite ergo solliciti esse dicentes quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operiemur (Nemojte dakle zabrinuto govoriti: 'Što ćemo jesti?' ili: 'Što ćemo piti?' ili: 'U što ćemo se obući?' – Ta sve to pagani ištu. Zna Otac vaš nebeski da vam je sve to potrebno).*

¹⁰⁵ Rimljanima 8, 22: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit usque adhuc (Jer znamo: sve stvorenje zajedno uzdiše i muče se u porođajnim bolima sve do sada).*

la remisione di peccati. Io Helias servo (?). Conuertitiue allo nostro signore Idio per che he benigno e misericordioso paçiente ed in molta misericordia e prestabile sopra la malicia çoe inclinatio ouer inclinabile ad perdonare ogni peccato.

(f. 47r)¹⁰⁶

E chi non ha questa speranza parmal sentire dela potença ouer dela bonta di Dio credendo che non uoglia o che non possa a nui subuegnire e hauere misericordia di noi e perho non possono conseguire gracia ne perdonança. Unde San Iachumo capitulo primo dice chi dubita coe chi non se confida in Dio e simele al onda del mare la qual he mossa e portata attorno dal uento non extima tal homo che esso riceua alcuna cossa da Dio.¹⁰⁷ Et perchio de pe. di. i. c. nemo dice sancto Ambroxio. Nemo potest bene agere penitenciam nissi qui sperauerit indulgenciam a domino pigliasi anche la speranza a domino stretamente per uno expectamento deli beni eterni e di questo si (f. 47v) dice el Ps. CXVII, Octonario VII, Memor esto verbi tui servo tuo in quo michi spendidisti.¹⁰⁸ Que Nicolo de Lira¹⁰⁹ dice, Spes est certa expectatio(n) future beatitudine ex graçia e meritis proueniens etc.¹¹⁰

Altramente non seria speranza ma seria presunzione. E questa speranza he sumamente necessaria sença la quale la persona seria infidele non credendo quello che he posto nel duodecimo articulo dela fede. (f. 48r)¹¹¹ buisse tuta la roba sua e pueri e desse al corpo suo al foco per non cometere alcuno peccato se non ha carita non si po salvare. I Ad Corintios. XIII. Si linguis hominum loquari e angelorum etc. Et perho se la persona se guardasse da omni peccato e operasse tute le uirtu e questo faciesse per altro respeto che per Dio¹¹² ouer façendolo per dio lo faça piu per timore che per amore non si po saluare como se manifesta dala prealegata auctorita del apostolo e dal dicto de sancto Augustino. De pe. di VI. Si quis non habens. Et. di VII. c. nullis. Et cussi pare per debito di carita deuere nui essere obligati a perdonare incontinente alli inamici li qualli ci domandano perdonança. Unde. Math. V, si dice Diligite inimicos uestros.¹¹³

¹⁰⁶ Na f. 47v rukom je uz brojku 47 dopisano: 49 *spe()*za.

¹⁰⁷ Jakovljeva poslanica 1,6: *Ali neka ište s vjerom, bez ikakva kolebanja. Jer kolebljivac je sličan morskom valovlju, uzburkanu i gonjenu.*

¹⁰⁸ Psalam 119(118),49: *Zai memor esto verbi tui servo tuo in quo mihi spem dedisti (Spomeni se svoje riječi služi svojem kojem si dao nadu).*

¹⁰⁹ Sačuvan je prijepis komentara Apokalipse franjevačkog teologa Nicole de Lyra (Postilla in Apocalipsam) datiran u 1438. godinu, a prepisao ga je Giovanni de Luxia. Vidi podatke o rukopisu: www.textmanuscripts.com. Nedavno je kodeks bio na prodaji kod poznate pariške antikvarne kuće Les Enluminures. Postavlja se pitanje je li riječ o Otkrivenju s komentarom koja se spominje 1458. godine u ostavštini kotorskog notara.

¹¹⁰ Isti navod analizimo kod sv. Bonaventure, Comentariorum in quatuor libros sententiarum, Secundi libri comentarius in distinctionem IV, Articulus II, Questio I (Lib. II, d. 4, a. 2): »*Sed non habebant hanc, quia « spes est certa expectatio futurae beatitudinis proueniens ex gratia et meritis*«. Ova se definicija Nade nalazi u tekstu Petra Lombardijskog, III. Sent. d. XXVI. i u djelu Huga od S. Victorae, Sent., tr. I. c. 9; a atribuirati se i Sv. Bonaventuri te benediktincu biskupu Haymonu od Halberstadta (+853.).

¹¹¹ Lijevo od brojke 48 nazire se starija oznaka stranice, brojka 51 (?). Na temelju toga možemo pretpostaviti da nedostaje jedan list teksta gdje se vjerojatno nalazila minijatura Nade (?), kao i početak poglavlja o alegoriji Ljubavi (Carita'), koji nedostaje u traktatu. Na slijedećoj stranici (f. 48 v) prva riječ je *buisse*.

¹¹² Prva Korinćanima 13 *si linguis hominum loquar et angelorum caritatem autem non habeam factus sum velut aes sonans aut cymbalum tinniens (Kad bih sve jezike ljudske govorio i andeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči).*

¹¹³ Matej 5,44: *ego autem dico vobis diligite inimicos vestros benefacite his qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos (A ja vam kažem: Ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone).*

(f. 48v)

Ma in questo s'acorda san Piero sopra el quarto dele sentencie, di. XXX. Et in suma confessorum, Liber. III. ti. XXXIII, questione CCXV. Per ho che dala iniuria o dampno dato si suole nascere ala persona ranchore in afecto ouer in cuore. Segno de ranchore in afecto ouer in persona he una actione ouer ragione contra lo ingiuriante. Lo rancore deue incontenente lassare anche in core non deue mai tenere. Math. XVIII, Sic et pater meus celestis faciet uobis etc.¹¹⁴ Lo signo de ranchore deue remetere e perdonare a quello lo quale dimanda perdonança in uerita çoe che he aparechiato de fare la emendaçione verso la faculta sua si come Idio perdona a coului lo quale ha aparechiato assatisfare. E per questo modo se puo intendere quello (f. 49r) che he posto. Lucha, XVII, Si come Jesus fuerit ad te dicens me dimitte illi.¹¹⁵ La terca cossa sia l'actione ouer ragione contra lo ingiurante secundo li dicti doctori. Non he obligato a perdonare puosse intendere questo essere cussi excepto che la carita non sua de se altro per fugire scandalo. Conçosia che debiamo piu amare la salute del proximo che le cosse temporale secundo l'ordine dela carita della quale incontenente si dira. Quanto alla terca cossa çoe al ordine dela carita dico secundo Agustino primo de doctrina Christiana. Che quatro cosse se debono per carita amare. Una sopra noi çoe Idio. Secunda l'esser nostro çoe noi medessimi. Terça apresso noi çoe el proximo el angelo. Quarta soto noi çoe el proprio corpo. Que- (f. 49v) sto anche si nota in suma confessorum, c. III, ti. XXIII, q. CCXVI. E secundo San Toma, Secunda secunde q. XXVI, et in suma confessorum, c. ti. q. CCXVII, nello amore questo ordine se deue seruare. Çoe che Idio se ami soprattutto. Dapoi Dio nui medessimi, dapoi el proximo. E dapo el proximo el corpo nostro. Subiungando che non he perho necessita di carita che lo homo ponga alla morte lo proprio corpo per salute del proximo excepto che non fusse obligato di prouedere alla sua salute altramente questo fare non he de necessita ma di perfezione. Questo se deue intendere quanto alla salute corporale perho che la persona non he de neçesita obligata dare lo proprio corpo per lo corpo del proximo. Ma quanto alla salute spirituale pare de necessita (f. 50r) dare lo corpo proprio verisimel mente si prouedesse alla salute del proximo considerando che l'anima del proximo inconperabilmente he migliore che lo nostro corpo. XXIII, q. III. c., si he res ad finem. E perho anche di sopra nel ordine della carita del proximo si pone inanci allo corpo nostro. Unde anche secundo San Thomaso. Secunda secunde q. XXXIII, dice che mortalmente pecca chi per qualuque timore eciamdio di morte corporale lassasse de coregere el proximo quando per questo se prouedesse uerisimelmente ala soa salute, dicessi anche Secunda secunde q. XXVI, arti. VII, e in suma de confess., c. ti. q. XVIII, che tra li proximi deuemo amare plui li migliori eciamdio cha li parenti quanto ad una consecucione di premio uogliendo che essi habiano i (f. 50v) maiore premio si come che meritano perho che questo recercha la carita coniueta al divino amore che in quanto alcuni piu sse acostano e congiungono al patre celestiale el quale deue essere sopra hogni cossa amato in tanto sieno sopra tuti amati eciam dio piu che parenti carnali. Unde questo monstrando el Salvatore. Mathei, XII, dice.

¹¹⁴ Matej 18,35: *Sic et Pater meus caelestis faciet vobis si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris* (Tako će i Otac moj nebeski učiniti s vama ako svatko od srca ne oprosti svomu bratu).

¹¹⁵ Luka 17,4: *et si septies in die peccaverit in te et septies in die conversus fuerit ad te dicens paenitet me dimitte illi* (Pa ako se sedam puta na dan ogriješi o tebe i sedam se puta obrati tebi govoreći: 'Zao mi je!', oprosti mi).

Que est mater mea et qui sunt fratres mei quicunque fecerit uoluntatem patris mei qui in celis est ipse meus frater soror et mater est.¹¹⁶ Ma come se dice neli lochi prealegati che li parenti ci sono conginti per carita comuna e anche per carita particolare di cognitacione li douiamo amare sopra li altri proximi e piu anche sopra li altri proximi e piu anche li migliori de loro quanto ad uno affetto di core (*f. 51r*) per lo quale potemo iustamente desiderare che essi fusseno migliori di altri e se li parenti e a noi congonti se debono piu amare tanto deue essere l'amore maiore quanto he maiore la parenteza. LXXVI, di. cetey. E la parenteza spirituale exciede e passa ogni parentela carnale in quanto lo spirito he miglore e chel corpo. E cussi sopra tuti se debono amare li fradeli e parenti spirituali como bene si dimostra nela preallegata auctorita del Salvatore, Que est mater mea etc. E San Francesco nella sua regula dice se la matre ama e nudriga lo suo fiolo carnale quanto maiormente la persona deue amare e gubernare lo suo fradello spirituale. Et ha da notare como si pone Secunda secunde q. XLVII, arti. II, et in (*f. 51v*) Suma cofess., dicta causa, q. CCXXXVIII, che lo sopra dicto ordine di carita çoe che Dio se ami sopra ogni cossa. E nel terço loco el proximo. Nel quarto el corpo nostro. E che li migliori ouer le persone a nui piu coniuente amamo sopra li altri de comandamento si che chi fa el contrario el he transgresore del comandamento. Ale sopra dicte cosse deuessi anche agonger che le de comandamento de amare piu el corpo del proximo che la roba nostra. XL, VII, di. sicut hij. ct. XXXVI, di. pasce. Molto piu ad oncha deuemo amare lo corpo proprio che le cosse proprie. Et perho l'omo che sença iusta neçesita per guadagnare se mete a pericolo de morte si fa contra questo comandamento. Unde secundo alcuno de non po (*f. 52r*)¹¹⁷ cha reputacione quello lo quale si ua al soldo eciamdio licito se in questo he plui respectu al guadagno che alla defensionne della iusticia pecca mortalmente proponendo la roba al corpo contra l'ordine dela carita. Forssi questo dicto si puo intendere che sia uero excepto che non sia constrecto de neçesita çoe che non possa per altro modo gubernassi dalle cosse adoncha predictae se puo comprendere che questo he lo debito ordine de carita çoe amare Idio sopra ogni cossa. Da po Idio la nostra salute spirituale. Nel terço loco la salute spirituale del proximo. Nel quarto loco el corpo nostro. Nel quinto el corpo del proximo piu che la roba nostra. E ponsse anche per perfectione de carita el proprio cor (*f. 52v*) po per quello del proximo. Quanto al la quarta questione çoe del opere facte sença carita dico como si po comprendere dale cosse predictae che non sono meritorie quanto a uita eterna ma si a beni temporali e a gracia de conuersacione e tale opere sempre rimagnono morte como nota. Ray in. c. depe. e Re. I.¹¹⁸ Item circa idem queritur ove dice che l'opere uiue çoe meritorie le quale furono facte in carita se mortificano per lo peccato mortale sequente. Esse da poi seguita la vera penitencia resuscitano. Ma l'opere le quale furon facte morte non resuscitano mai. Et alega questi dui uerssi dicendo: Illa reuiuiscunt que mortificata fuerunt / Vivere non potest quia mortua nata fuerit. E dice che secondo questo se debia (*f. 53r*)¹¹⁹ exponere le

---

¹¹⁶ Matej 12, 48.50: *at ipse respondens dicenti sibi ait quae est mater mea et qui sunt fratres mei (Tomu koji mu to javi on odgovori: »Tko je majka moja tko li braća moja? ... Doista, tko god vrši volju Oca mojega, koji je na nebesima, taj mi je brat i sestra i majka.«)*

¹¹⁷ Nazire se ranija oznaka stranice f. 55.

¹¹⁸ Zahvaljujem Nelli Lonza koja me upozorila da se vjerojatno radi o *Summa de poenitentia* Raymonda de Penaforte (poglavlje *De poenitentia* ili *De poena*).

¹¹⁹ Nazire se brojka 56 lijevo od brojke 53.

autorita le qual parlano de questa materia. E questo medesimo dice san Tomma nela terca parte, questione LXXXX, articulo V e VI. Et he anche da notare che la carita si mostra per l'opera. Johannes XIII. Si quis diligit me(?)¹²⁰ etc., sopra la qual parola dice san Gregorio la proua del amore he la execucione de l'opera. E quella cossa dimostra la persona di piu amare ala qualle ha maiore cura e solitudine, XLVII, di. Omnes (?). Et da questo puo la persona cognoscere se in essa he hordinata carita secundo lo modo predicto. Certo manifestamente si coniunge secundo san Gregorio, Omeliis, XXV, Non haver la predicta carita quello lo qualle piu se ocupa nelle cosse corporalle che nelle spiritualle.¹²¹

(f. 54r)

Della prudencia. Seguita poi le tre uirtu teologice a dire delle quatro uirtu gardinalle le predicte uirtu sono dicte teologice perho che dalla sancta scriptura sono a noi demostate essere a salute principalmente necesarie como si manifesta da quello che proximamente he dicto. Dalle uirtu cardinale sono denominate dal gardine sopra el quale si ferma la porta perho che sono firmamento sopra el quale si firma e fondano l'altre uirtu como di sotto nella loro exposicione si potera cognoscere. Et sono quatro le uirtu cardinalie çoe, Prudencia, Temperancia, Justicia e Forteça. E primo he da dire della prudencia oue sono da uedere tre cosse çoe che cossa he prudencia, como he necessaria (f. 54v) et di quello che ha in se. Alla prima questione dico che secondo che se puo comprendere dalla scriptura e dicti theologici nelle in fra scripte alagacione prudencia he uno studiosso cerchamento mentale dele cosse le qualle apartegnono a fine de tuta uita. Ma alcuna fiada si piglia in propriamente per studiosso cerchamento de alcuna chossa particolare. E questa prudencia puo essere catiua e buona. Catiua per respecto della cossa quando la persona lo dicto cerchamento pone cerca le cosse carnale e mondane. E se lo dicto cerchamento he, secondo la assoluta ouer propria ragione della prudencia la qualle e cerca le cosse la qual sono afine de tuta la uita çoe che nela cura dela carne e del mondo si constitui- (f. 55r)¹²² sca e pona l'ultimo fine de tuta la uita. Tale prudencia he peccato mortale como si nota in suma confess, LI, uj, ti. XXXIII, q. CCXXXI. Et Ad Romanos VIII, si dice, Prudencia carnis mors est.¹²³ Ma quando la prudencia si piglia in propria mente secondo ragione de particular prudencia çoe quando lo dicto cerchamento studiosso e circa alcuna cossa particolare la prudencia dela carne po esser peccato veniale. Uerbi gracia quando alcuno he piu studiosso cerca alcuna cossa carnale e mondana che non ricerca iusta necessita non perho che per questo se sparta da Dio perche in questo non pone l'ultimo suo fine ne come te cossa di peccato mortale tale prudencia bene che sia uiciossa nientemeno non he mortale peccato (f. 55v) ma ueniale como se manifesta nel loco prealegato e anche la prudencia he viciossa per respecto del modo como quando alcuno ben che pona lo suo studio a cerchare le cosse de Dio nientemeno questo fa cum confidencia di proprio. E questo he dicto pu. III. Non initaris prudencie tue. Non ti infidare sopra la prudencia tua çoe sopra lo tuo inçegno. Neanche la prudencia bona quando la persona pone lo suo cercamento studiosso a cognoscere le cosse

¹²⁰ Ivan 14,23: *Respondit Iesus et dixit ei si quis diligit me sermonem meum servabit et Pater meus diligit eum et ad eum veniemus et mansiones apud eum faciemus* (Odgovori mu Isus: »Ako me tko ljubi, čuvat će moju riječ pa će i moj Otac ljubiti njega i k njemu ćemo doći i kod njega se nastaniti«).

¹²¹ Preko cijele stranice nacrtna je alegorijska figura uz glavu koje s desne strane je natpis *CARITA*.

¹²² Nazire se ranija brojka 58.

¹²³ Rimljanima 8,6: *Težnja je tijela smrt, a težnja Duha život i mir*.

necessarie alla eterna salute çoe la fallacia delle cosse presente da che si deuemo guardare e che deuemo fare ella pena la qualle he fine de peccato ello superno premio el qual he fine del ben operare secondo la dispossicione della diuina iustiçia (f. 56r) ?¹²⁴ Iaria. E che cosse contiene in se. Quanto alla prima parte dice Macrobio. Temperancia est nichil a petere pentendum in nullo moderacionis legem extendere.¹²⁵ uel excedere sub uigo racionis cupiditatem domare. Temperancia he non desiderare alcuna cossa illicita. In nulla cossa passare la lege dela discrezione, refrenare la cupidita o sensualita soto 'l giouo de la raxione puosse dire piu breue. Temperancia he regulare tuti li proprii mouimenti exteriori soto debito temperamento siche temperancia inporta ch'el non si faca excesso ne ad sinistra ne a estra çoe ne da expresso malle ne ad patente e indiscreto bene. Et quanto alli pensieri, parole e opere specialmente nel regulare di cinque sentimenti coe Uedere, Audire, Odorare,

(f. 56v)

Gustare e Tochare. Perho como dice sancto Agustino in uno sermone, per questi cinque sentimenti como per cinque porte intrano al anima nostra o la morte o la uita. Besognaci adoncha regula re lo uedere che ueda le cosse necessarie e buone quantumque dispiaceu-ele como he vedere infirmi e simel cosse e che non risguardi cosse uane ouer uiciosse o periculosse. Simelmente he di bisogno regulare l'audito che non si delecti de audire de tractatione fabule e altre cose di peccato ma atentamente ascolti la parolla di Dio e altre cose necesaire e buone quantumque dispiaceuole como sono le rephensione e altre simel cosse. Deuessi anche regere l'odorato che non si disolua cercha le cosse delectabile ne faca contra la carita per cosse (f. 57r)¹²⁶ del piaceuele como per puca fucire lo inferno o simel cosse. Deuessi anche temperare lo gusto che non magni e beui piu o cum maiore dilecto che non sia di bixogno ne laxi di magnare le cosse necessarie per dispiaceueleca di gusto como sono medicine e altre cosse. Somamente he bixogno regulare el tacto restringuendolo da ogni iraxoneuole dilecto e extendendo le mane a cosse pie e bone. E se li dicti sentimenti sono bene regulari lanima he ben guardata. Ma se neli dicti sentimenti se declina dal debito moderamento o per piacimento o dispiacimento non glie mancha peccato e al'anima grande pericolo. E per ho come di sopra apare sancto Agustino dice che per questi sentimenti intra la morte ella uita al'anima co- (f. 57v) mo per fenestre. E per questo medesimo dice san Gregorio, XXI, Moralium, per quello che ho dicto. Jeremia, VIII, Ascendit mors per fenestras uestras ingressa est domos uestras.¹²⁷

Quanto alla seconda parte principale dico che si po comprendere dale cosse sopradicte como la temperancia he necessaria. Unde Numeri XV, dice. Recordasse i fideli de tuti i comandamenti del signore e non seguitano li sui pensieri e lochi fornichanti per diuersse cosse. Nella qualle auctorita si manifesta a noi e secondo uetato lo destemperamento deli mouimenti interiori quanto al pensieri e molto piu deli movimenti exteriori di parolle o di facti li qualli non si possono fare senca disordinamento di pensieri. Ma perho che tra li

---

¹²⁴ Lijevo od oznake stranice (56) je izbljedijeli broj 60. Istrgana je stranica na kojoj je bio nastavak teksta o alegoriji Pravde.

¹²⁵ Autor traktata poziva se na *Commentarium in somnium Scipionis*.

¹²⁶ Nazire se brojka 61.

¹²⁷ Jeremija, Tužaljka o Sionu 9, 21: *quia ascendit mors per fenestras nostras ingressa est domos nostras disperdere parvulos de foris iuvenes de plateis* (9,20: *Smrt se ušulja kroz prozore naše, uđe u dvorane naše...* 9,21: *I mrtva tjelesa leže kao gnoj po oranicama, kao snoplje za žetocem, a nikoga da ih skupi.*)

mouimenti de fuori singularmente soliono esser (f. 58r)¹²⁸ pericolosi i ochi in perho particularmente siano admoniti diligentemente regere el uedere. Unde per nuino modo si puo dire che la perssona sia ne ne religiosa ne buona se alli ochi exfrenati secundo el dicto di sancto Agostino, XXXII, questione quinta, Nec solo, el qual dice: Nec dicatis vos habere animos pudicos si habetis oculos impudicos. Impudicus oculos impudici cordis est nuncijs. Quanto alla terca parte principale dice Macrobio che la temperancia ha in se houer produrre da se modestia uirtuosa, uergogna, abstinenca, castita, honesta, moderamento, eparcita, sobrieta e pudicia. (f. 58v)¹²⁹ Della Justicia. E da dire nel terco loco dapola temperanca della iusticia çoe che cossa he iusticia e se he necessaria e che uirtu da essa procede- (f. 59r)¹³⁰ no.¹³¹ Quanto alla prima parte dico che iusticia si piglia in molti modi. Ma inquanto he uirtu cardinale dice Macrobio: Justicia he seruare ad hogniuno quello che suo. Le lege dicono che he constante e perpetua uolunta la qualle de a ciascuno quello che he suo. E dicono essere tre comandamenti ouer tre parte principale della Justicia çoe uiuer honestamente, non offender ad altrui e render ad ognihuno quello che he suo. In questo he a dire che le lege pigliano la iusticia per uno uniuerssale uiuere uirtuoso. Ma Macrobio la diffinisse in quanto particular uirtu per la quale la persona debitamente se ordina al proximo sicche adoncha in quanto he uirtu cardinale. Justicia he seruire a cascu- (f. 59v) no quel che he suo. Quanto alla secunda parte dico che iusticia he necessaria a salute senca la quale nulo si po salvare. Perho che la iniusticia he contraria alla carita et exlandisse da uita eterna. Unde san Thoma Secunda secunde, questione sexta decimo nono articulo quarto dice che la iniusticia in sua specie inporta peccato mortale. Et psalmus quanto dice: Non permanebunt iniusti ante oculos tuos. Non starano li iniusti nanci li ochi tuo, cioe che sarano priuati dalla eterna uissione beata.¹³² Quanto alla terca parte dice Macrobio che della iusticia uiene pieta, religione, affecto, humanita. (f. 60r)¹³³ Della forteca. Ultimamente he da dire uedere dela uirtu dela forteca e dela sua necessita e dele sue fuole. Quanto alla prima parte dice Macrobio: (f. 60 v) »Fortitudo est animum supra periculi metu(?) agere (?) nichilque nissi turpia timere, tollerare fortiter uel aduerssa uel aspera«. Forteca he sopraponer lanimo ad ogni paura de pericolo e de non temere sono el peccato e foremente portare ogni cossa aduerssa e aspra. Piu breuemente se puo dire forteca he una fermeca di mente inseperabile dal timore. Importa adoncha che ne per prosperita ne per asperita ne per aduersita ne per cosse dispiaceuele ne dilecteuele la persona declina ad alcuno

¹²⁸ Sačuvana je brojka 62, lijevo od broja 58.

¹²⁹ Iznad teksta *Della Justicia* smještena je minijatura s prikazom alegorijske figure Umjerenosti. Desno od glave alegorijskog lika je natpis *TEMPERACA*.

¹³⁰ Sačuvana je brojka 63, lijevo od broja 59.

¹³¹ Laurenz VUCHETICH, »Pravednost i pravičnost u filozofiji prava«, *Pravnik*, vol. 41, n. 85, prosinac 2007., str. 47-76. Kristova etika je svakome dati što mu pripada. Kako piše Vuchetich, Krist vidi pravednost kao jedini put ka općem dobru. »Pravednost je postojana volja da se svakome dade što mu po pravu pripada.« Posebnost kreposti pravednosti jest da ona mora biti inherentna drugim vrlinama. Toma Akvinski i Aristotel je uzvisuju na razinu najvažnije kreposti, kao što čini i Platon. Sveti Augustin u »Osamdeset i tri pitanja« kaže da u duši postoje četiri kreposti (razboritost, umjerenost, hrabrost i pravednost), ali da se pravednost »po svima razlijeva«. O tome vidi KOTRULJEVIĆ, 1989., 143 i komentar RUNJIĆ, 476.

¹³² Psalam 5,6: *Neque habitabit iuxta te malignus neque permanebunt iniusti ante oculos tuos (Opaki ne mogu opstati pred tvojim pogledom. Mrziš sve što čine bezakonje).*

¹³³ Iznad teksta koji počinje naslovom *Della forteca* je minijatura s prikazom alegorije Pravednosti. Desno od glave alegorijskog lika je natpis *IVSTICIA*. Lijevo od brojke 60 nazire se brojka 64.

uicio ouer se parte dal bene operare spiritualmente dalla carita de Dio e del proximo nella qualle statuta la lege secundo el dicto del apostolo San Paullo, Ad Romanos, VII, Quis me sepa- (f. 61r)¹³⁴ rabit a charitate Christi.¹³⁵ Quanto alla secunda parte dico che la forteca he necessaria çoe che quello lo qualle o per fragilita o per timore fa contra lo comandamento di Dio he mandato allo eterno incendio, Apochalipsis, XI, Timidis et incredulis execratis homicidis et fornicatoribus e ueneficis e ydolatrix e omnibus mendacibus pars ylorum erint in stagno ardenti, igne e sulfure quod est mors secunda.¹³⁶ Quanto alla terca parte dico che secundo Macrobio la uirtu della forteca produce magnificencia, magnanimita, fiducia, securta, constancia, toleranca, fermeca. E per le cosse predictae se manifesta che perle IIII uertu cardinale tuto l'omo e ben ordinato quanto al intendere per la pruden- (f. 61v) cia. E quanto ale opere per le altre uirtu. Per la temperança se ordina ad se medesimo, per la iusticia al proximo e per la forteza e difesso dal contrario delle uirtu. Finis.¹³⁷

Summary

REFLECTION OF A RIGHTEOUS MERCHANT: TESTIMONY AND DIALOGUE ON THE VIRTUES FROM THE BUĆE CODEX

This paper discusses two texts that are preserved in the codex, which is kept in Biblioteca Marciana in Venice under the signature Cod. marc. It. XI, 196(=7577), Scrittura varie di argomento religioso, Nr. 7577. The manuscript originates from Kotor and it is consisted of 134 folios. It contains 38 miniatures representing allegories of various virtues and vices, some scenes from the Purgatory of St. Patrick and some depictions from the life of St. Triphon. These illuminations are attributed to the local Dubrovnik-Kotor painter Lovro Dobričević and the artisans' circle around him. The main points of this contribution are analysis and transcription of two (out of five) texts from the codex. The first part of this article contains analysis of the few first pages (ff. 1r-9v), which »working name« in historiography is the Tractate on vices, and it is basically a text with the testimonial character. Consequently, in the second part of this article author discusses Tractate on virtues (ff. 4r-61v). In her analysis author investigates possibilities of interpretation of the aforementioned texts in the context of the entire codex, especially regarding the preserved illuminations.

KEY WORDS: *codex Nr. 7577 from Biblioteca Marciana in Venice, Bućo Mihovilov Buchia, Lovro Dobričević, confession of seven mortal sins, summa confessionis, allegories of virtues and vices, summa de virtutibus et viciis.*

---

¹³⁴ Lijevo od brojke 61 nazire se brojka 65.

¹³⁵ Rimljanima 8,35: *Quis nos separabit a caritate Christi tribulatio an angustia an persecutio an fames an nuditas an periculum an gladius (Tko će nas rastaviti od Ljubavi Kristove? Nevolja? Tjeskoba? Progonstvo? Glad? Golotinja? Pogibao? Mač?)*.

¹³⁶ Otkrivenje 21,8: *timidis autem et incredulis et execratis et homicidis et fornicatoribus et ueneficis et idolatrix et omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure quod est mors secunda (Kukavicama pak, nevjernima i okaljanim, ubojicama, bludnicama i svima lažljivcima udio u jezeru što gori ognjem i sumporom)*.

¹³⁷ Ispod teksta ubačena je minijatura s prikazom alegorije Jakosti. Desno od glave alegorijske figure je natpis FORTEÇA.